

**CULTUUR
EDUCATIE
MET
KWALITEIT**
GRONINGEN

CMK MAGAZINE

**VANAF 0 JAAR
HET ATELIER IN**
Kleine kunst op
de kinderopvang

LEES-EN-ACTIE
Leesbevordering in een
stop-motionjasje

**TIENERS LOSLATEN
IN DE CULTURELE
JUNGLE**

Nieuwe kunstvormen
ontdekken (en misschien
zelfs een nieuwe passie)

**OMDAT CREATIVITEIT
GELUKKIG MAAKT**

HOE MEER PERSPECTIEVEN WE TOELATEN, HOE RIJKE ONZE BLIK OP DE WERELD.

Dit is een uitgave van Stichting Kunst & Cultuur (K&C) in het kader van de landelijke regeling Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK).

Bezoekadres Groningen:
Het Paleis, Boterdiep 117
9712 LM Groningen

0592 - 336 999
info@kunstencultuur.nl

Teksten: Bureau Kurk (Kirsten Sikkema)
Redactie: Irja Hartenberg, Macy van Geldorp,
Aranka Oosting, Kirsten Sikkema
Eindredactie: Leef in tekst (Lilian Eefting), K&C
Ontwerp en opmaak: Buenaparte
Illustratie zoekplaat: Anne Stalinski
Fotografie: Mariska de Groot, Bob de Vries, K&C

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming vooraf van Stichting Kunst & Cultuur.

Copyright © 2025, alle rechten voorbehouden

Ander perspectief: dat is het thema van dit magazine. Ik vind het prachtig. Het is voor mij de kern van cultuuronderwijs.

Rijk cultuuronderwijs laat zien dat iedereen anders is. Dat iedereen andere gedachten, gevoelens en voorkeursvormen heeft om zichzelf uit te drukken. Dat geldt voor zowel de leerkracht en kunstvakdocent die de les geeft, de schoolleider die het team richting biedt, als de educatiemaker die de lessen ontwikkelt. En natuurlijk geldt dit voor alle leerlingen die op ontdekkingstocht zijn naar zichzelf en de ander.

Er zijn oneindig veel perspectieven. Door wie je bent, de plek waar je opgroeit en alles wat je meemaakt. Iedereen wil gezien en gehoord worden. Als ik de artikelen uit dit magazine lees dan springt één ding eruit. Iedereen die zich inzet voor cultuuronderwijs staat open voor de ander; laat het perspectief van de ander toe, in alle verscheidenheid en kleurenpracht. En ik lees hoe juist dit hun leven verrijkt. Het opent de deuren naar een oneindige stroom van mogelijkheden en onbekende avonturen.

Het is een cadeau om als nieuwe projectleider CMK Groningen onderdeel te mogen zijn van alle (onverwachte) ontmoetingen. Veel leesplezier en inspiratie voor CMK4!

Irja Hartenberg
Projectleider CMK Groningen
Stichting Kunst & Cultuur (K&C)

INHOUDSOPGAVE

P. 08

P. 26

P. 44

05 De cijfers van CMK 2021-2024

08 Kijken, denken en durven als een kunstenaar

Deze basisschool onderzoekt de kunstenaarsmindset van leerlingen met experimentele kunstopdrachten

12 Je hart verliezen aan speciale kinderen

Inkijkje in het nascholingstraject Voor de klas in het s(b)o

16 Proeftuin leesbevordering

In Siddeburen schrijven en animeren leerlingen verhalenkunst voor de bieb op school

20 Samen 100

Cultuur, bewegen en gezondheid in een lijst om trots op te zijn

22 Het is kunst

De nieuwe lichting educatiemakers zet een geheime kracht in

26 Geluk is een schilderij

Vera (12 en Wendel (10) weten er alles van

30 Visie Verbinding Verbeelding

34 Het atelier als derde pedagoog

Deze kinderopvang ziet een taak weggelegd voor de ruimte

37 Cirkelwijzer

39 Hoe een leergemeenschap in het voortgezet onderwijs het kunstonderwijs vernieuwt

42 Training: Cultuurcoördinator Voortgezet Onderwijs

44 Culturele Safari

Derdejaars op ontdekkingstocht door de culturele jungle

46 TRACE

'Handvatten om je verder te ontwikkelen in je cultuuronderwijs'

48 CMK4: Samen Vooruit

52 Dromen met je ogen open

54 Zoekplaat: 100 perspectieven op cultuur in je onderwijs

DE CIJFERS VAN CMK

2021-2024

In de afgelopen vier jaren van de CMK-regeling was ons motto *leren van elkaar*. Adviseurs, scholen, cultureel ondernemers en culturele instellingen kunnen veel van elkaar opsteken, was de gedachte.

En dat gebeurde. Scholen legden hun uitdagingen voor aan cultureel ondernemers. Daarop zijn producten ontwikkeld waar ook andere scholen van profiteerden. Schoolleiders van verschillende koepels en uit meerdere gemeenten bogen zich over (gezamenlijke) visies en cultuurmenu's. Culturele organisaties ontvingen klassen met programma's op maat.

En nu: Samen vooruit naar CMK4!

87

ONTWIKKELDE
CULTURELE
PRODUCTEN

4

KEER KRACHTSTOF
FESTIVAL CULTUUR-
EDUCATIE

18

LEERGEMEENSCHAPPEN
IN HET PRIMAIR EN
VOORTGEZET ONDERWIJS

Bijvoorbeeld om internationale, experimentele kunst op de basisschool te onderzoeken (pagina 8).

13

PROEFTUINEN
KINDEROPVANG

Kunst komt ook binnen bij de allerjongsten (pagina 34).

3

TRAININGEN S(B)O
VOOR DE KLAS &
S(B)O OP BEZOEK

Pas op: voor je het weet verlies je je hart aan het speciaal onderwijs (pagina 12).

27

JONGE CULTUUR-
EDUCATIEMAKERS

Zahra, Demi, Renske en anderen volgden een traject in de Educatieplaats. Zij staan klaar voor scholen die kunst durven in te zetten om antwoorden te vinden (pagina 22).

28.009

LEERLINGEN VERVOERD MET
CULTURELE MOBILITEIT GRONINGEN

www.kunstencultuur.nl/culturele-mobiliteit

PRIMAIR ONDERWIJS

2,5
GEMIDDELDE EVI-SCENARIO

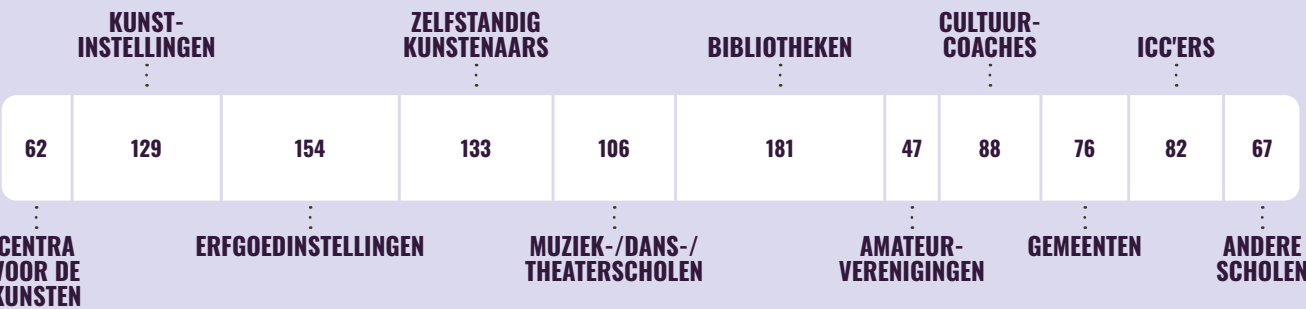
235
DEELNEMENDE SCHOLEN

35.366
LEERLINGEN

Op pagina 26 laten Wendel en Vera zien wat geluk voor hen betekent.

Er waren samenwerkingen met:

2 PROEFTUINEN
TAAL & CULTUUR

In Siddeburen leidde dat tot stop-motionverhalen met boekenhelden (pagina 16).

VOORTGEZET ONDERWIJS

26 DEELNEMENDE SCHOLEN

2,3 GEMIDDELDE EVI-SCENARIO

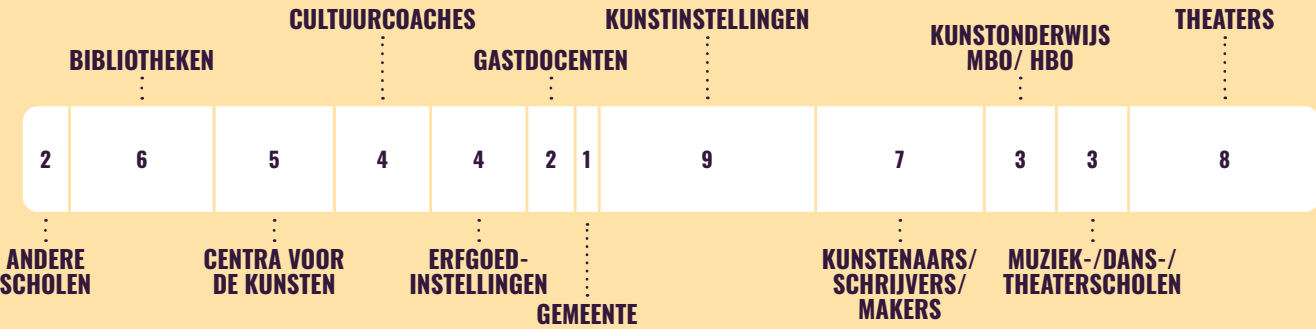
8.992 LEERLINGEN

2X CULTURELE SAFARI

Na de Culturele Safari in 2025 was het nog lang onrustig in de stad (pagina 44).

Er waren samenwerkingen met:

LEERGEMEENSCHAP OBS HILIGLO & BIERUMER SCHOOL

KIJKEN, DENKEN EN DURVEN ALS EEN KUNSTENAAR

Anders kijken. Durven voelen. Patronen doorbreken. ICC'er Ineke Vries onderzoekt samen met haar leerlingen en educatiemaker Paula Biemans de kunstenaarsmindset.

Paula en Ineke met het groene doek waarmee leerlingen 'haast' onderzoeken, een opdracht van kunstenaar Maaïke Meindertsma.

De kunstenaarsmindset, wat is dat eigenlijk?

Ineke: 'Ik vind het belangrijk dat kinderen zelf leren nadenken en kunnen verwoorden hoe ze tot iets komen. Het proces is belangrijk. Het gaat niet om het antwoord op de vraag, maar waarom je het antwoord wil weten en hoe je bij dat antwoord komt. Wat voor ideeën heb je? Kunstonderwijs is daar heel geschikt voor. Zelfs voor de kleutergroepen.'

Paula: 'Door anders te kijken dan je gewend bent, ontstaat er ruimte voor meerdere oplossingen. Als kinderen leren denken in oplossingen, staan ze sterker in het leven. Ze leren hun ideeën in de wereld te brengen.'

Paula ontwikkelt kunsteducatieprogramma's voor kunstenaarscollectief en expositieruimte Bierumer School. Elke twee maanden woont daar een andere kunstenaar die werkt aan een experimenteel kunstwerk. Uit Taiwan, Zuid-Korea, Nederland – ze komen van over de hele wereld. Paula vraagt deze kunstenaars ook om een opdracht te bedenken voor de leerlingen van obs Hiliglo.

Wat voor een les krijg je, als je een experimenteel kunstenaar vraagt om een lesidee voor basisschoolleerlingen te ontwerpen?

Paula: 'Ik vraag de kunstenaar om zijn werk terug te brengen naar de essentie. Dat is ook een uitdaging hoor, hoe leg je jouw kunst uit aan zulke jonge kinderen, soms zelfs aan kinderen in de kleuterklassen? Zodra we dat haakje hebben, vertalen we het naar een les. Kunstenaar Maaïke Meindertsma gaf de kinderen bijvoorbeeld een opdracht met het thema "haast".'

Ineke: 'In de klas vertelt Paula de leerlingen dan over Maaïke en haar werk. Daarna gaan ze praten en ideeën verzamelen. Wat is haast precies? We nemen de tijd om hierover na te denken. Ik merk dat de kinderen daarna heel gemotiveerd zijn om aan de slag te gaan. Ze hebben zichzelf en elkaar gevoed met ideeën.'

Paula: 'We stonden eerst stil bij wat haast met je doet. Een leerling zei: "Mijn vader zegt elke ochtend dat ik moet opschieten." "Oké, en wat vind jij daarvan?" Hier komen heel mooie, eerlijke antwoorden uit. Daarna gingen we naar het gymlokaal, waar een meterslang groen doek lag. De leerlingen onderzochten "snel" en "langzaam", "rustig" en "druk" met het doek. Ze wikkelden zichzelf erin tot ze vastzaten. Ze wapperden er hard mee en doken eronderdoor. Ze voelden ook hun hartslag en leerden wat er nog meer gebeurt in je lichaam als je haast hebt.'

100 PERSPECTIEVEN OP CULTUURONDERWIJS

De kinderen maken in de lessen zelf kunst, die tegelijk met de expositie van de kunstenaar wordt gepresenteerd. Wat gebeurt er bij zo'n expositie?

Ineke: 'Leerlingen zijn heel trots dat zij onderdeel zijn van een echte expositie en dat familie en vrienden komen. Ook hun familie komt zo in aanraking met kunst.'

Paula: 'Daar vloeien superleuke gesprekken uit voort. Experimentele kunst is vaak moeilijk uit te leggen. Maar ouders komen nu met hun kind binnen en je ziet hoe iedereen ontdooit. Ze zien in dat experimentele kunst ook oké is. Je hoeft het niet te begrijpen, ik snap het zelf ook niet allemaal. Soms is het gewoon heel filosofisch.'

Een leergemeenschap duurt twee jaar ...

Ineke: 'En dat is goed, je wilt ook langdurig samenwerken. Anders blijft het hapsnap, oppervlakkig. Door kunstonderwijs structureel met een culturele partner te ontwikkelen, breng je verdieping aan. "Juf Paula" is nu onderdeel van de klas geworden.'

Paula: 'We doen iets unieks in die twee jaar. Het is meer dan alleen een kunstenaar voor de klas. Door de langere samenwerking krijg je meer lagen. Als ik aankom, hoor ik leerlingen al roepen: "Oooh, gaan we weer iets doen?" Dat vind ik geweldig. We stellen vaak moeilijke vragen in de les, maar omdat ik al langer kom, durven de leerlingen meer.'

Welke resultaten merk jij op school, Ineke?

Ineke: 'De kinderen kijken beter, en vinden woorden voor wat ze denken en voelen. Ze leren dat er meer antwoorden zijn op een vraag en denken kritisch. Ze ontdekken bovendien dat er heel veel manieren zijn om naar de wereld te kijken. Dat het goed is dat smaken kunnen verschillen. Ze stellen nu veel meer vragen.'

Nog een jaar te gaan. Wat willen jullie delen met andere scholen?

Ineke: 'Dat je dingen kunt fantaseren en uitvoeren, en dat je je daarvan bewust bent. Dat je ideeën kunt waarmaken. Denk niet: "Dat kan niet", want alles kan!'

Paula: 'Durf los te laten. Durf te vertrouwen op de kinderen. Voor mij was het moment met het groene doek een omslagpunt. Ik liet los en keek gewoon wat er gebeurde. Dat werkte heel goed. Hoe meer ontspannen de kinderen zijn, hoe beter ze met een opdracht aan de slag gaan.' ■

'Leerlingen ontdekken dat zij hun ideeën kunnen verwezenlijken.'

Ineke

EXPERIMENTELE KUNSTENAARS BEDACHTEN DEZE LESIDEEËN VOOR DE LEERLINGEN VAN OBS HILIGLO:

Videostill Paula Biemans

CHIH CHUNG CHANG (TAIWAN):

CULTUURVERSCHILLEN DOOR KLIMAAT

In Taiwan heeft elk huis een overdekt gangetje waar mensen kunnen schuilen als het regent. Dat is handig, want door de vochtige lucht blijven je kleren anders dagenlang nat. Hoe zou jij het vinden als iemand die jij niet kent in jouw tuin komt om onder jouw afdak te schuilen voor de regen? Groep 3/4 maakte regenpakken en speelde hiermee buiten op een winderige dag.

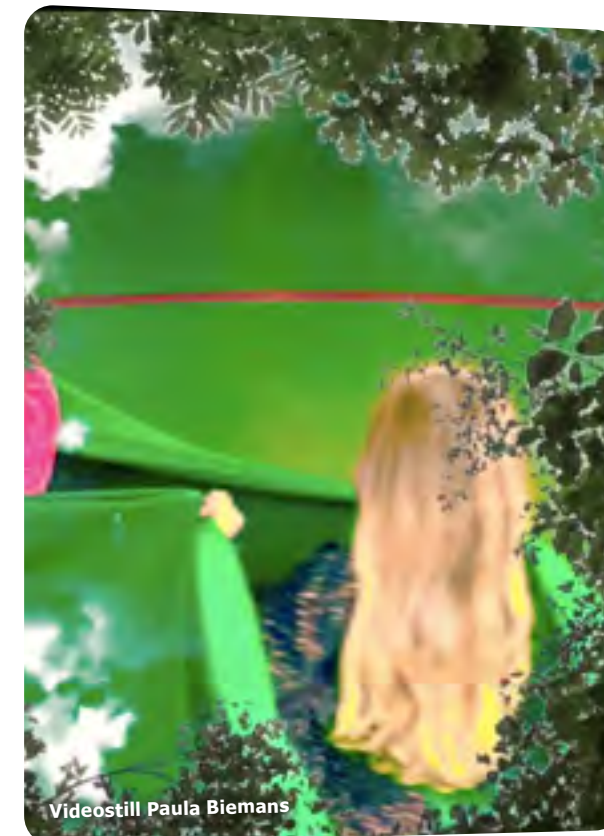
SOJUNG LEE (ZUID-KOREA):

PLAATSVERVANGERS IN DE DIGITALE WERELD

De leerlingen van groep 1/2 namen iets mee van huis dat heel veel voor ze betekende. Ze vertelden voor de klas waarom dit zo belangrijk voor hen was. Daarna maakten ze een tekening van het voorwerp en bedachten een naam voor hun tekening. De tekening werd een plaatsvervanger van het echte voorwerp.

Videostill Paula Biemans

Videostill Paula Biemans

MAAIKE MEINDERTSMA (NEDERLAND):

HAAST

Wat is haast? Wat gebeurt er met jou als je haast hebt? De leerlingen onderzochten met een groot groen doek 'snel' en 'langzaam', 'rustig' en 'druk'. Ze voelden ook hun hartslag en leerden wat er nog meer gebeurt in je lichaam als je haast hebt.

Hoe bereik je kinderen die van zichzelf gesloten zijn? Hoe doorbreek je de stilte? Tijdens de nascholing Voor de klas in het s(b)o ontdekken kunstenaars en kunstvakdocenten het speciaal (basis)onderwijs – onder andere door op een stageschool een lessenserie te ontwerpen. 'Hoe sluit ik goed bij hen aan?'

Geke Slagman leidt de nascholing in Groningen. Met haar jarenlange werkervaring in het speciaal onderwijs en als adviseur cultuuronderwijs bij K&C helpt ze deelnemers bij een zachte landing in het speciaal onderwijs. 'Het speciaal onderwijs is prachtig, maar vergt specifieke kwaliteiten van de kunstvakdocent', vertelt ze. Het gaat namelijk niet alleen om de didactische werkwijze die bij een diagnose of beperking hoort.

'Achter het gedrag dat kinderen in het speciaal onderwijs laten zien, zit vaak meer verstopt. Heel veel kinderen in het speciaal onderwijs hebben in hun jeugd iets ingrijpends meegemaakt'. Ze legt wat studiemateriaal klaar op de tafels.

'Word je als kunstvakdocent – vaak een nieuw gezicht – voor een klas geplaatst, dan ben je in de ogen van deze leerlingen al heel snel onveilig. Daarom praten we ook veel over het bieden van veiligheid.'

Ondertussen druppelen de deelnemers binnen. Bandcoaches Sietse en Roderick, docent fotografie Betty en filmmakers Parisa en Marieke nemen plaats aan de tafel. In eerdere bijeenkomsten maakten zij kennis met de verschillende vormen van speciaal onderwijs die er in Nederland bestaan. Gastdocent en orthopedagoog Nanda vertelde hen bijvoorbeeld meer over de ervaringen die kinderen in het speciaal onderwijs vaak met zich meedragen.

Wat heb je meegenomen uit de gastles van Nanda, vraagt Geke als iedereen zit. 'Omdat je als kunstvakdocent maar een of enkele keren in een les komt, moet je de basis heel duidelijk op orde hebben in structuur, afspraken en regels', vat Marieke samen. 'Dat biedt leerlingen houvast, en dus een gevoel van veiligheid. Ik zal daarom ook vragen aan de leerkracht om actief mee te doen in mijn les. Dat kan een enorm groot verschil maken.'

Geke beaamt dat. 'Hoe stabiel en gestructureerder je werkt, hoe veiliger het wordt. En je hebt de leerkracht nodig, omdat die al een vertrouwensband heeft met de leerlingen. Zeker als je maar een of enkele keren aan deze leerlingen lesgeeft.'

Te veel

Ze gaan in een cirkel staan. Geke vraagt of iedereen elkaar een hand wil geven. 'Ik ga nu een signaal doorgeven', kondigt ze aan. De kneepjes die ze stuurt, gaan de cirkel rond. Er wordt ja gezegd als het sein is gearriveerd.

'Nu gaan we het anders doen. Maak contact met je linker- en rechterbuurman, nu niet door een hand te geven maar door je hand willekeurig op de boven- of onderarm, schouder, rug of het bovenbeen te leggen. Doe hetzelfde met je rechterarm. Ik ga nu opnieuw een signaal doorgeven.'

'Wacht,' roept Roderick en hij kijkt naar Sietse, links van hem, 'was dit het signaal dat ik door moest geven?' Sietse fronst. Parisa, naast Sietse, lacht: 'Volgens mij is het al drie keer doorgegeven.'

'Zó ingewikkeld is informatieverwerking voor iemand met een beperking binnen het autistisch spectrum', verklaart Geke. 'Voor hen komen alle prikkels gelijk binnen. Ze kunnen overspoeld raken door prikkels en in paniek raken.'

Sietse: 'Sluit iemand met autisme zich daardoor af?'

Geke knikt. 'Dat is wel wat er gebeurt. Ze weten gewoon echt niet wat ze moeten doen als er veel prikkels op ze af komen.'

Stagescholen

De deelnemers geven zelf aan naar welk soort speciaal onderwijs hun interesse uitgaat. Geke koppelt ze vervolgens aan de stagescholen. Door de praktijkervaring leren de deelnemers waarop en hoe ze moeten anticiperen. Je moet voelen en kijken wat er gebeurt, zoals Geke het zegt.

Sietse woonde een les bij op een cluster 4-school in Groningen. Leerlingen hebben autisme, leerachterstanden en angst om naar school te gaan, legt hij uit in zijn presentatie aan de groep. 'De kinderen vertonen naar binnen gekeerd gedrag. Ze zitten soms helemaal in hun eigen wereld, en onder druk klappen ze dicht. De lessen zijn soms maar met twee, drie leerlingen, omdat je ze

anders niet goed bereikt.' Het heeft hem aan het denken gezet. Hoe is het als hij straks een les geeft? 'Vinden leerlingen het fijn dat ik net als zij een introvert persoon ben? Of hebben ze liever een extravert persoon? En dat ik wat chaotisch ben, dat zal ik onder controle moeten houden als ik met deze kinderen werk.'

De slides verschuiven terwijl Sietse meer vertelt over de achtergronden van gedrag in cluster 4-onderwijs. *Hoe koppel ik de leerlingen / school aan mijn eigen pedagogische didactische voornemens?* luidt een laatste slide.

'Bij het contact maken met leerlingen scoor ik hoog. Ik complimenteer veel, en specifiek. Dat hebben deze leerlingen ook nodig. Maar consequent omgaan met afspraken en regels vind ik moeilijk. Ik zie dingen al snel door de vingers. Het gaat me zeker helpen om een lesplan te schrijven voor elke les. Dat plan biedt mij structuur, en de leerlingen duidelijkheid en daardoor ook regels en veiligheid.'

Lessen

Tijdens de cursusperiode ontwikkelt iedere deelnemer twee of drie lessen voor twee groepen op hun stageschool. Muziekdocent Roderick ontwikkelt zijn lessen voor leerlingen met mentale beperkingen en autisme. 'Ik ga focussen op beleving in plaats van prestatie. In de lessen breng ik structuur en herhaling aan met korte instructies. En het volume gaat omlaag, want deze kinderen zijn gevoelig voor harde geluiden.' Om het bespelen van instrumenten te vereenvoudigen, denkt hij erover om de toetsen van het keyboard kleurstickers te geven.

Ook Betty heeft al ideeën voor haar lessenserie, die ze op maat maakt om aan te sluiten bij een thema van de school. 'Ik heb wel ervaring met het geven van lessen in het speciaal onderwijs, maar ik deed het tot nu toe volledig op gevoel. Met deze cursus wil ik me specialiseren', vertelt ze. 'Want ik heb mijn hart verloren aan het speciaal onderwijs.'

Huiswerk

Voor de volgende bijeenkomst vraagt Geke iedere deelnemer een eerste lesidee te vormen. Ook krijgen ze leeswerk mee.

Met hun opgedane kennis en ervaring vertrekken de deelnemers uit het traject niet alleen met een hernieuwd inzicht in hun vak, maar ook met praktische tools om een verschil te maken in het leven van deze kinderen. Zoals Sietse afsluit: 'Ik ben benieuwd hoeveel connectie ik kan maken als ik daar vaker ben geweest. Het voelt alsof ik nu pas echt begin.' ■

WELKE SCHOLEN VOOR SPECIAAL ONDERWIJS ZIJN ER IN NEDERLAND?

NASCHOLINGSTRAJECT VOOR DE KLAS IN HET S(B)O

Deze nascholing is bedoeld voor kunstenaars, kunstvakdocenten en educatiemedewerkers van culturele instellingen die hun lessen ook in het speciaal (basis)onderwijs willen geven.

Je maakt kennis met de verschillende vormen van speciaal onderwijs. Je kijkt mee in een klas en ontwerpt lessen die aansluiten bij de mogelijkheden van de leerlingen. Je kunstlessen breng je in de praktijk tijdens een korte stage.

Na de opleiding

- ✓ Weet je hoe het speciaal onderwijs in elkaar steekt.
- ✓ Heb je een lessenserie gemaakt voor jouw doelgroep.
- ✓ Heb je jouw lessenserie getoetst op je stageschool.
- ✓ Heb je waardevolle praktijkervaring opgedaan.
- ✓ Kun je lessen ontwerpen voor het speciaal onderwijs.

DATA EN KOSTEN

Jaarlijks terugkerend nascholingstraject zie website voor actuele informatie

NIVEAU

post-hbo

DUUR

- 6 bijeenkomsten
- 3 stagelessen aan 2 groepen
- Studielast 58 uur

AANTAL DEELNEMERS

maximaal 12

CERTIFICERING

LKCA-certificaat

MEER INFO

www.kunstencultuur.nl/voordeklasinhetsbo

IN SIDDEBUREN SCHRIJVEN EN ANIMEREN LEERLINGEN VERHALENKUNST VOOR DE BIEB OP SCHOOL

Dertig leerlingen uit groep 5 en groep 7 van De Springplank zitten er helemaal klaar voor. Vandaag tekenen, knippen en plakken zij hun kinderboekenpersonages. Lilly tekent de kleding van gameheld Raff, Matthijs knipt zijn Koen Kampioen uit. Kinderboeken, taal en cultuur komen samen in een interactief videokunstwerk – dat ook nog eens aanzet tot lezen.

Obs De Springplank en cbs De Zonnewijzer in Siddeburen delen een nieuw schoolgebouw én een bibliotheek. Ze zijn twee van de ruim 240 scholen in de provincie Groningen die deelnemen aan de landelijke aanpak de Bibliotheek op school, voor effectief leesonderwijs. De vide in de centrale hal is ingericht met boekenkasten en een uitdagende collectie jeugdboeken voor de leerlingen. Leesconsulenten van Biblionet Groningen helpen de leerkrachten om kinderen enthousiast te krijgen voor het lezen. Boeken in school halen is één ding, maar zonder begeleiding zullen niet alle kinderen 'hun' boek vinden, weet Marjon Leertouwer van Biblionet Groningen. 'Het kiezen van het juiste boek is bepalend voor het ontwikkelen van het leesplezier bij een kind. Hoe leuker een boek, hoe gemotiveerder ze het uitlezen. Maar wat doen we voor kinderen die geen keuze kunnen maken, omdat ze overprikkeld zijn door de hoeveelheid boeken? Of voor de kinderen die met een boog om de bieb heenlopen?

Marjon benadert adviseur cultuuronderwijs Hester Witteveen van K&C. In hoeverre kan cultuureducatie bijdragen aan leesbevordering? Taal is cultuur, concluderen zij al in het eerste gesprek. Hester: 'Ze versterken elkaar. Als we dat als uitgangspunt nemen en daar een kunstenaar aan koppelen, dan wordt de bibliotheek een levendige plek waaraan kinderen zelf bijdragen én waar ze graag komen.'

Videokunstenaars Margriet Westerhof en Pauline Los van kunstcollectief Spinbarg sluiten aan in de proeftuin op de scholen. Samen met de leerkrachten ontwikkelen zij een vijfdelige lessenserie die kinderboeken verbindt aan het

schrijven van een eigen verhaal. Vervolgens gebruiken leerlingen visuele filmtechnieken om het nieuwe verhaal te vertellen in een animatie. 'De kinderen kiezen een personage uit een van hun lievelingsboeken, en geven die een plek in een eigen verhaal', vat Margriet samen. 'In tweetallen ontmoeten deze leerlingen en hun personages elkaar. Ze bedenken een probleem en met de krachten van hun personages lossen ze het weer op. Ze beschrijven het probleem en de door hen bedachte oplossing in een briefwisseling, tekenen het storyboard en maken de animatie.'

Boekenhelden

Vlak voor de Kinderboekenweek bracht een leesconsulent van Biblionet Groningen verschillende boeken naar de betrokken klassen. De consulent las voor uit elk boek en bracht de leerlingen zo op het spoor van hun helden. 'In de lessenserie daarna is de creatieve inbreng van de kinderen groot. Alles is mogelijk in de verhalen die zij verzinnen. En dat is een positieve ervaring voor iedereen', aldus Marjon.

Ook Hester ziet de lees- en taalwinst in het proces. 'Er komen nieuwe boeken de klas in. Door het maken van hun eigen verhalen zijn leerlingen op een creatieve manier met taal bezig. Bovendien wordt er met elkaar gepraat en nagedacht over boeken. Zo raakt de leerling die Raff als hoofdpersonage heeft gekozen, met een klasgenoot in gesprek over de *Koen Kampioen*-boeken. Mogelijk ontdekken zij dat in het boek van de ander ook een verhaal zit dat het waard is om te lezen.' ▶

Terug naar de les

Dit is alweer de een-na-laatste les die kunstenaars Margriet en Pauline geven. Vandaag brengen de leerlingen hun helden tot leven en knutselen ze aan de decors voor hun stop-motionfilms. Personages uit *Gamehelden*, *Koen Kampioen* en *Juf Braaksel* komen elkaar tegen in de gekste avonturen. 'De jongens van *Gamehelden* zitten vast op een eiland', vertelt een leerling. 'En hoe kan Koen Kampioen hen dan redden?', vraagt Margriet een andere leerling. Na even nadenken: 'Hij kan zijn voetballen naar het eiland trappen, zodat ze er een vlot van kunnen bouwen.'

Er wordt gefantaseerd over het avontuur en overlegt over de omgeving waarin het nieuwe verhaal zich afspeelt. 'Dat stimuleert dit type onderzoeksoopdracht ook', vertelt Margriet na afloop van de les. 'Door het personage uit het ene boek samen te brengen met een personage uit een ander boek ontstaan uitdagingen. Hoe zouden ze bijvoorbeeld samenwerken? Kunnen ze elkaar helpen met een probleem? De uitkomst is compleet afhankelijk van de creativiteit van de leerlingen.'

Pauline vult aan: 'Wat je ook ziet is dat leerlingen die het schrijven van de brief lastig vinden, in het tekenen en animeren hun verhaal kwijt kunnen. We geven ze nieuwe manieren om met taal bezig te zijn.'

Videokunst

Er volgt nog een laatste les, waarin de leerlingen hun verhalen animeren en monteren tot een video. In een eerdere les filmde de tweetallen zichzelf voor een greenscreen, terwijl ze hun briefwisseling voorlezen met daarin de hulpvraag en de gevonden oplossing. Ook dat wordt gemonteerd in de video's. Het geheel vormt straks het videokunstwerk in de bibliotheek. Zo komen op deze plek verhalen van de leerlingen tot leven. Bovendien stimuleren de video's leerlingen om een boek te pakken. Marjon: 'Op deze manier horen over verhalen werkt ontzettend motiverend voor de leerlingen die "hun" boek nog niet hebben gevonden. Het videokunstwerk kan bovendien jaren mee. Elk nieuw schooljaar kan een klas onderdeel worden van het kunstwerk en zo veranderen het kunstwerk en de sfeer in de bibliotheek mee.' ■

Onderzoek van Stichting Lezen en het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) toont aan dat cultuureducatie en leesbevordering goed aan elkaar te koppelen zijn, waardoor de opbrengst voor leerlingen groot is.

www.lkca.nl/publicatie/werken-met-verhalen/

LESSENSERIE VERHAAL SCHRIJVEN & ANIMEREN

LES 1

Ieder kind kiest een kinderboek, en daaruit een personage. Ze vertellen wie het personage is en wat er gebeurt in het boek. Stel de verdiepende vraag: wat voelde je tijdens het lezen?

LES 2

Vorm tweetallen. De ene leerling schrijft een brief waarin het personage vertelt over een wens of een probleem. De andere leerling antwoordt met een brief waarin zijn personage hulp aanbiedt vanuit een superkracht. Film het voorlezen van de brieven voor een greenscreen.

LES 3

De leerlingen maken een storyboard met drie of zes vlakken. Laat de leerlingen de probleemsituatie, de superkracht van de helper en de oplossing tekenen.

LES 4

De leerlingen mogen de decors en personages tekenen, verven, knippen en plakken.

LES 5

De leerlingen filmen losse frames (foto's) en plakken deze met behulp van een video-app achter elkaar. Zo ontstaat een stop-motion. Je kunt hier ook de video van de voorgelezen brief (voor het green screen) in verwerken.

FINALE

Organiseer samen de première van de nieuwe verhalen met alle leerlingen en hun ouders.

SAMEN 100

Mariska en Marion:

'CULTUUR HOORT ER ALTIJD BIJ.'

Met de hele school uit volle borst het schoollied zingen. Het is een van de honderd doelen van Samen 100 op R.K. Jenaplan-Freinetschool St. Willibrordus in Pekela. Het lied gaat nog geschreven en gecomponeerd worden, vertellen directeur Marion Setz en intern begeleider Mariska van der Kloet. 'Met álle leerlingen natuurlijk.'

#1

Wij kunnen vertellen over het ontstaan van Pekela.

#62

Wij bezoeken de lokale musea.

#12

Wij houden een kunstportfolio bij, vol met verschillende technieken.

#82

Wij geven een schouderklopje aan de scheepsjagers.

Sinds het ontstaan van de Samen 100, is er veel veranderd op de school. 'De doelen geven houvast om meer buiten de school te doen. Groepen bezoeken de steenfabriek in de buurt, lokale kunstdocenten geven les en we bezoeken musea in de omgeving. Ons onderwijs krijgt meer diepgang', vertelt Marion. Daarvoor kijkt de school naar wat er al in de buurt is. 'We zijn meer aan de omgeving gaan vragen, kijken wat daar te halen valt.'

Steviger in de schoenen

Samen 100 is ontstaan vanuit verschillende bewegingen. Het belangrijkste doel was om kinderen steviger in hun schoenen te laten staan. Er waren ook gesprekken over kansengelijkheid, de nieuwe kerndoelen en de rol van de school in een regio waar mensen vaker dan gemiddeld kampen met gezondheidsproblemen. Mariska zegt daarover: 'We willen onderwijs bieden dat in alle opzichten het beste is voor onze kinderen. Natuurlijk kom je dan uit op rekenen en taal, maar cultuur, gezondheid en bewegen zijn net zo vaak genoemd.'

Er werden werkgroepen Cultuur, Bewegen en Gezondheid gevormd. Samen met een healthy ageing-architect maakten zij een lijst met activiteiten. Daarbij keken ze ook naar de kerndoelen voor cultuuronderwijs, bewegen en wereldoriëntatie.

Wat sterk naar voren komt in de lijst, is trots zijn op je afkomst en weten waar je vandaan komt. Over Pekela bestaan de nodige negatieve vooroordelen, vertellen Marion en Mariska. 'Welk toekomstbeeld hebben onze kinderen als zij niet positief denken over waar zij vandaan komen? Dit is een mooi gebied, dat rijk is op verschillende manieren. Dat willen we de kinderen laten ervaren.'

Circus

Nu staat er een voorschools, naschools en binnenschools programma waarin de lijst met 100 doelen leidend is. 'In de acht jaar dat kinderen bij ons op school zitten, willen we ze allemaal de kans geven om deze doelen te beleven', vertelt de directeur. Om dit te bereiken, wordt er elke schooldag aandacht aan de lijst besteed. Ook is er elke drie weken een donderdag gevuld met keuzecursussen.

Op die dag kiezen leerlingen van groep 3 tot en met groep 8 een van de activiteiten die het team van tevoren heeft bedacht, gebaseerd op de lijst met 100 doelen. Elke activiteit start met een ochtendprogramma gericht op onderzoek en interactie – kinderen worden uitgedaagd mee te praten, te delen en te reflecteren. 's Middags gaan de kinderen doen en maken.

'De activiteit Circus start met een gezamenlijk gesprek over de mindset "bij vallen hoort opstaan". Wat denk jij als je dat hoort? Ben je weleens gevallen? Wat doe je als het moeilijk wordt?' 's Middags gaan ze acrobatiek doen.' Een ander voorbeeld: Vogels. 'Wat wil jij weten over vogels? Ieder kind bepaalt dat voor zichzelf en gaat vervolgens zelf op onderzoek. 's Middags koppelen we dat aan vaardigheden, zoals een vogelhuis of een interactief boek maken.' Maandelijks is er een excursie naar een museum of een andere culturele instelling in de omgeving.

Levend document

'Eigenlijk is de lijst met doelen nooit helemaal af', denkt Mariska hardop. 'Het blijft een levend document. We vullen aan, schrappen dingen en breiden het uit.'

Ze gunnen ieder kind een rijke schooltijd. En dat hoeft echt niet per se in de vorm van Samen 100. Maar cultuur hoort er altijd bij, want, zo benadrukken Marion en Mariska, school is meer dan taal en rekenen. 'Het is samen groot worden. En dat doe je door heel veel met elkaar te beleven.' ■

Speur naar de Samen 100-doelen in de zoekplaat op p. 52

'DAGELIJKS ZIT ER CULTUUR IN ONS ONDERWIJS.'

Marion

HET IS KUNST

Er is een nieuwe lichting educatiemakers die onderwijs-uitdagingen op scholen aangaat. Hun geheime kracht: het kunstenaarschap.

Zahra Lfil (31) is behalve educatiemaker ook theatermaker, actrice en theaterdocent. Haar nieuwste project start op het H.N. Werkman Stadslyceum in Groningen.

'Op een school gebeurt veel. Tussen de lessen, in de gangen en in de hoofden van leerlingen. Ik kan op een school zijn zonder concrete opdracht en naar boven halen wat er onder de oppervlakte speelt. Geef me een week om te observeren, te luisteren en gesprekken aan te gaan. Van daaruit ontdek ik wat er écht nodig is. Met andere woorden: wat vraagt de school, zonder dat de school het zelf weet?

De uitkomsten van mijn projecten liggen nooit vast. Alles hangt af van de vragen die tijdens mijn aanwezigheid naar voren komen. Wat onderhuids leeft, maak ik zichtbaar en voelbaar. Als leerlingen bijvoorbeeld aangeven dat hun docenten de druk die ze ervaren niet begrijpen, werk ik met hen aan een vorm om dat voor docenten invoelbaar te maken. Misschien door de rollen een dag om te draaien, zodat docenten ervaren hoe het is om leerling te zijn. Of met een manifest. Het gaat erom dat de jongeren gezien worden en hun stemmen gehoord.

Theater is een krachtig middel. Niet om jongeren te leren een personage technisch goed te spelen, maar om te laten ontdekken: "Hoe verhoud jij je tot Julia uit *Romeo en Julia*? Herken je haar strijd? Heb jij zelf loyaliteitsconflicten? Naar wie luister jij bij spanningen in je vriendengroep, familie, op straat of op school?" Dan gaat het niet over theater, maar over henzelf.

Ook filosofie speelt een grote rol in mijn werk. Jongeren leren hardop denken, luisteren en nieuwsgierig zijn naar de ander – niet om iemand te veranderen, maar om de ander écht te zien. Echt kijken en luisteren kost tijd, en tijd is schaars op school. Juist daarom is ruimte om open te kijken en te luisteren nu waardevoller dan ooit.'

ZAHRA

Demi Wester (27) en Renske van Oosterhout (28) werken samen als educatiemakers. Ze helpen scholen uitdagingen aangaan die buiten het gewone lesprogramma vallen.

'Ons aankomende onderzoek luidt: *alles wat er wel is, maar wat je niet kan zien (maar misschien wel besproken moet worden)*. Wat speelt er op school, waarover praten leerlingen op het plein, tussen de lessen door? Met kleine theatrale interventies maken we structuren zichtbaar en brengen we gesprekken op gang. We nodigen jongeren uit hun gedachten te delen, hun stem te laten horen.

Jongeren in het voortgezet onderwijs zoeken hun plek in de wereld. Kunst biedt een manier om de wereld beter te begrijpen en prikkelt de verbeeldingskracht waarmee ze de toekomst aan kunnen gaan. Scholen zien ook dat er

DEMI & RENSKE

veel speelt bij leerlingen: mentale gezondheid, opgroeien in een complexe wereld. Dit krijgt vaak weinig ruimte in de vaste schoolstructuren. Als makers kunnen wij op een andere manier ruimte creëren dan een mentor of docent.

We vragen tijd en ruimte van een school om te onderzoeken welke onbesproken vragen en zorgen er zijn, waar niet gelijk oplossingen voor zijn. Dat is hoe wij educatie maken: aanwezig zijn, de vraag scherpstellen en van daaruit passende interventies ontwerpen om het onderzoek aan te gaan met de school en de jongeren. Het geheel is gericht op duurzame verandering – iets wat leerlingen en een school sterker maakt en verder helpt.

Kunst wordt nog te vaak gezien als een eindproduct. Wij draaien de visie op kunst in het onderwijs om. Kunst als startpunt, dus.'

De Educatie maakplaats

Zahra, Demi en Renske zijn aangesloten bij talentontwikkelingsproject de Educatie maakplaats van gebied-b en Station Noord. De Educatie maakplaats ziet het kunstenaarschap als startpunt om onderwijsuitdagingen aan te gaan en uiting en aandacht te geven aan wat er in de onderstroom speelt. Heb jij een talentontwikkelingsplek voor een educatiemaker beschikbaar op jouw school? Mail naar karlijn@gebied-b.nl.

GELUK IS EEN SCHILDERIJ

Geef ze een kwast en wat verf, en kijk wat er ontstaat. In hun geval was dat geluk.

KUNST MAAKT GELUKKIG

Geluk – in deze wereld heb je dat wel nodig, dacht kunstenaar Mineke Gravers. Samen met Ewout van Roon interviewde ze acht volwassenen over hun moment van intens geluk. En ze vroeg zich af: spelen zulke geluismomenten ook bij kinderen? Of beleven kinderen geluk heel anders?

Mineke benaderde cbs De Rank in Onstwedde. ICC'er en kunstvakdocent Eva Sijpkens durfde een samenwerking wel aan: 'Hoe vaak vragen we nou zoiets aan een kind? Dat ze vrij mogen nadenken en zelf een antwoord formuleren?'

De eerstvolgende Cultuurweek op school kreeg het thema Geluk. Mineke bezocht de groepen 6, 7 en 8 en bracht het gesprek met en tussen de leerlingen op gang. Waaraan herken je geluk, en hoe voelt geluk? Eva was verrast: 'Soms vul je te snel in dat ze iets moeilijk vinden. Maar ze dachten echt goed na en konden hun mening heel goed uitleggen in hun eigen woorden.'

Dertig leerlingen vertelden voor de camera over hun geluismoment. 'De video-opnamen hebben voor mij een gouden rand', vertelt Mineke. 'Kinderen zijn zo puur. De een had er één zin voor nodig, een ander had een heel verhaal, prachtig. Zelf denk je nog: misschien is geluk voor een kind het moment dat ze merkschoenen krijgen. Maar dat is geen enkele keer genoemd. Wel "ik

ben gelukkig als ik met opa een ijsje eet, en als ik een spelletje speel met oma.'"

Eva vult aan: 'Daar kwamen ze al vrij snel mee. Een auto zou wel heel cool zijn, zeiden ze, maar geluk is anders, want geluk zit ook in kleine dingen. Misschien juist wel in de dingen die je niet kunt kopen.'

De schetsen die leerlingen maakten in de gesprekken met Mineke, werkten ze uit in de schilderlessen van Eva. 'Tijdens het schilderen hing er zo'n ontspannen sfeer. En ze waren zo trots op hun werk. Sommige kinderen hebben zelfs op vrije momenten verder gewerkt aan hun schilderij.'

De video's en de schilderijen zijn geëxposeerd in kunstcentrum Artphy in Wessinghuizen als onderdeel van de kunstexpositie Geluk is nergens anders. Ouders, familie, kunstliefhebbers en journalisten zagen daar het werk van de kinderen. Mineke en Eva kijken terug op een geslaagd project. 'In het hele proces zijn de kinderen serieus genomen. En dan blijkt dat ze heel goed hun kijk op de wereld kunnen verwoorden en verbeelden.' Wat betreft de geluksvraag kan Mineke concluderen: 'Geluk is voor kinderen eigenlijk net als voor volwassenen. Liefde, familiebanden, dieren, in de natuur zijn, en gezien en gewaardeerd worden door anderen.'

Voor Wendel (10) is geluk het moment waarop mooie dingen samenkomen – of dat nu in het heelal is, op een schilderdoek, of samen met familie.

'Ik word gelukkig van mooie dingen. Toen dacht ik aan de ruimte, want die vind ik prachtig. Ik vind de kleuren en vormen heel mooi, en je ziet altijd wel weer wat anders. Planeten met zo'n grote ring eromheen vind ik ook heel cool. Omdat ze een soort van doorzichtig lijken. Bij het schilderen gebruikte ik mijn lievelingskleuren, paars en blauw. De planeten en de Melkweg heb ik een beetje geïmproviseerd. Eerst maakte ik een kleine boog, maar toen schoot ik uit en besloot ik de Melkweg over het hele schilderij te laten lopen. Dat zag er uiteindelijk goed uit!

Geluk betekent voor mij ook bij mijn familie en bij vrienden zijn. Mijn nichtje is mijn beste vriendin, we doen altijd leuke dingen samen. Elk jaar is er ook een familieweekend, en dat is altijd supergezellig.

Ik hou ervan om zelf dingen te bedenken en mijn fantasie te gebruiken. Mijn moeder is ook creatief, ze gaf les in beeldende vorming, dus ik denk dat ik dat een beetje van haar heb.

Mijn schilderij hing op een expositie, dat was heel bijzonder. Alle werken hingen aan een grote muur en werden één voor één onthuld. Ik ga mijn schilderij in mijn kamer ophangen, dan kan ik er elke dag naar kijken.'

WENDEL

Vraag Vera (12) naar geluk, en zij schildert het ijsje met haar opa, een klavertje vier en de kleur roze.

'Ik moest nadenken over wat mij gelukkig maakt, maar eigenlijk wist ik het meteen. IJsjes eten met mijn opa, dat maakt me blij. Het schilderij gaat daarover. Hij maakt grapjes en het is altijd gezellig. Het klavertje vier heb ik erbij geschilderd, omdat dat geluk brengt.

Schilderen vond ik best moeilijk, maar ook heel leuk. Ik teken vaker dan ik schilder, meestal gewoon wat in me opkomt, met potlood. Dat heb ik van mijn andere opa, die veel schildert en creatief is. Misschien heb ik het een beetje van hem geërfd.

Mijn schilderij was te zien op een expositie, samen met de schilderijen van andere leerlingen. Ik ben met mijn ouders gaan kijken, en zij vonden het heel mooi. Thuis krijgt het een plekje naast het schilderij van mijn broer. Hij heeft juist allemaal verschillende kleuren gebruikt, terwijl mijn schilderij vooral roze is. Ik hou van roze, het maakt me vrolijk.

Naast tekenen speel ik ook viool. Mijn familie is meer muzikaal dan kunstzinnig, maar ik vind tekenen en schilderen gewoon heel leuk. Van dit project in de klas werd ik ook heel blij.'

VERA

VISIE VERBINDING VERBEELDING

DE KUNST VAN LEIDINGGEVEN AAN CULTUURONDERWIJS

Hoe betrokken is de schoolleider bij cultuuronderwijs? Met die vraag gingen Marieke Satter en Hanny van Schijndel op pad. Ze spraken schoolleiders en bestuurders in stad en provincie. Nu, ruim zeven jaar verder, blikken ze terug.

Marieke en Hanny

'Cultuuronderwijs draait bij ons om integratie van alle vakgebieden in samenhang. Het leren krijgt voor kinderen dan écht betekenis. We werken volgens het principe van het verhalend ontwerpen. Kinderen hebben zelf inbreng in wat ze willen onderzoeken, en ook welke kant het verhaal op gaat. We besteden veel aandacht aan het maakproces. Dat samen verhoogt de betrokkenheid van de kinderen en het plezier in leren.'

MARIKE VENEMA
schoolleider van de
Brederoschool Groningen

In gesprek met schoolleiders en bestuurders

'In cultuureducatieland bleef de schoolleider best lang buiten beeld', vertellen Marieke en Hanny. 'Heel gek eigenlijk. Want als het om visie, beleid of professionalisering van het team gaat, is de schoolleider de sleutelfiguur. We vroegen ons af hoe dat zat. En hoe schoolleiders dat zélf zien. Dus was het logisch om schoolleiders op te zoeken. En toen begon het balletje te rollen. We raakten in gesprek, heel leuk. En wij leerden er ook veel van. We deelden niet alleen onderwijsinhoudelijke, maar ook persoonlijke ervaringen en inzichten.

Praten over kunst, cultuur en leiderschap overstijgt de dagelijkse praktijk. Het gaat over hoe je in het leven staat. Over je dromen en idealen. En dan weer terug naar die weerbarstige praktijk. Hoe doe je dat dan? 'Als schoolleider moet je goed weten wat jouw team nodig heeft. Dan pas heeft cultuuronderwijs kans van slagen', hoorden we vaak. Verbetering van de kwaliteit van het onderwijs leeft bij elke schoolleider. We proefden ook nieuwsgierigheid: 'Hoe doen collega-schoolleiders dat dan? Hoe kom ik meer te weten over dat gedachtegoed van cultuuronderwijs?'

Traject Visie Verbinding Verbeelding

'Zo is het idee voor het traject Visie Verbinding Verbeelding ontstaan. We zijn gewoon begonnen. Eerst in de vorm van een pilot met een kleine groep schoolleiders. We gingen als het ware samen op ontdekking. Soms kwam iemand al binnen met een concrete onderzoeksvraag. Een ander bedacht 'm tijdens de rit. We leerden van elkaar. We zijn immers allemaal professionals in het onderwijs. Via uitwisseling en intervisie konden we elkaar een stap verder brengen.

Door te onderzoeken wat cultuuronderwijs kan zijn en hoe cultuuronderwijs op school vorm zou kunnen krijgen. Afgestemd op de leerbehoeften van de kinderen en de mogelijkheden van het team. En specifiek: wat dat van jou vraagt als schoolleider. Om samenhang aan te brengen in het onderwijs. Om het kind een rijke leeromgeving te bieden. Er is niet één recept! Juist dat zoeken, experimenteren en ontwikkelen brengt de mooiste én de meest eigenzinnige dingen tot stand.'

Verdieping en onderbouwing

'We zochten contact met onderzoekers en ervaringsdeskundigen. Zo kwam Barend van Heusden vertellen over zijn onderzoek naar cultuur en de theoretische onderbouwing van cultuuronderwijs. Vervolgens legde Theisje van Dorsten de link naar de praktijk van het basisonderwijs. Ook het speciaal onderwijs kwam aan bod. Evert Bisschop Boele nam ons mee naar zijn domein: de betekenis van muziek in onze cultuur. En hoe je naar muziek op school kunt kijken.

We nodigden Philip Reijns uit, inspecteur (inmiddels gepensioneerd) van het Ministerie van OCW met een cultuureducatieachtergrond. Hij kwam vertellen over de nieuwe rol van de Inspectie. En hoe je als schoolleider je visie en beleid helder over kunt brengen en verantwoorden. We vroegen schoolleiders om *good practices* te delen. En bestuurders van koepels om hun beleid toe te lichten. Er loopt zoveel kennis en ervaring rond! Kunstenaars en specialisten cultureel erfgoed kwamen vertellen over unieke samenwerkingen met scholen. Kortom, vanuit verschillende perspectieven gingen we in gesprek met elkaar.' ▶

'We werken thematisch. Kunst en cultuur geven betekenis en kleur aan het leven. Via kunstzinnige werkvormen verwerken en verinnerlijken kinderen wat zij ervaren en beleven. Ze krijgen rijkere uitingsvormen tot hun beschikking. Abstracte dingen en gevoelens worden concreet. Woorden alleen zijn vaak ontoereikend. Dat is het belang van cultuuronderwijs. We zijn op school bezig met het menselijk lichaam, 'je binnenste buiten'. We maken met de kinderen van allerlei materialen röntgenfoto's na. En we beschouwen schilderijen, zoals *De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp* van Rembrandt.'

LAURÀ GERARDS
schoolleider van
obs Klinkenborg in Kantens

'Er moeten mensen zijn die cultuur levend maken en die in verbinding gaan. Dat doen we met hoofd, hart en handen. Het traject Visie Verbinding Verbeelding heeft mij meer kennis gebracht. En een brede kijk op wat cultuur voor mij als mens en schoolleider betekent. Tijdens de netwerkbijeenkomsten delen we ervaringen. We zoeken de verdieping. Dat ervaar ik als een verrijking. Ik neem die inzichten weer mee naar onze school.'

MARIJKE BOON

adjunct-directeur van de St. Nicolaasschool te Haren

Inmiddels hebben zes groepen schoolleiders het traject doorlopen. Zo'n dertig schoolleiders ontmoeten elkaar in een netwerk dat twee keer per jaar bij elkaar komt.

'Het netwerk is een bron van inspiratie, kennisdeling en intervisie. "Wat een verademing. Hier doen we het voor", is vaak de feedback. We komen samen op een culturele locatie in de stad of provincie. We nodigen iemand uit die op het gebied van cultuuronderwijs en leiderschap interessant voor ons is. Zo gingen we met z'n allen naar de Schoolkerk in Garmerwolde, een gerestaureerde middeleeuwse kerk. Met een expositie in de toren. Waar kunstenaars het thema licht vanuit het perspectief van verschillende religies vormgegeven hebben. We gaan dan in debat met de educator over de filosofie erachter. En wat de betekenis voor het onderwijs zou kunnen zijn.'

Eigen ervaringen

'Ook presenteren schoolleiders vaak zelf iets wat hen bezighoudt. Tijdens de laatste bijeenkomst heeft Laura Gerards een aangrijpend verhaal verteld naar aanleiding van haar boek *Belanda*. Ze vertelde over onze vaderlandse koloniale geschiedenis, haar opa, de gijzeling van een basisschool en haar ervaringen als kind op de school, haar trauma. Wat de betekenis van kunst in de verwerking is geweest. En hoe dit in de gemeenschap voor verbinding

heeft gezorgd. En, hoe al die ervaringen Laurà, ook in haar rol als schoolleider, nu nog steeds beïnvloeden. Alles komt dan samen. Dan ga je echt wel de diepte in.'

De oogst na zeven jaar: Interviews. Onderzoek. Zes trajecten. Netwerk. Drie films.

'We kijken terug op een productieve tijd', concluderen Hanny en Marieke. 'Mooi dat we een derde film konden maken. In deze film vertelt schoolleider Marike Venema over het cultuuronderwijs op de Brederoschool. Afgewisseld door interviews met onderzoekers Barend van Heusden, Evert Bisschop Boele en Theisje van Dorsten. Zij vertellen wat cultuur is en hoe dat ons beïnvloedt. En over het belang en de diversiteit van cultuuronderwijs. We zien kinderen in actie. Prachtig, sprankelend in beeld gebracht door Sije Kingma. Soms lijken het kleine stapjes, maar voor een kind zijn ze van grote betekenis. Daar gaat het om. Dáár gebeurt het!' ■

Marieke en Hanny hebben inmiddels het stokje van het traject Visie Verbinding Verbeelding overgedragen aan Marieke van Ginkel en Irja Hartenberg van K&C.

'Het is zo belangrijk om kunst de school in te halen. Voor onze teams is expertise van buitenaf echt een versterking. Door hun fysieke en/of verstandelijke beperkingen komen onze leerlingen minder makkelijk in aanraking met kunst en cultuur. Er zijn veel praktische drempels, zoals vervoer of toegankelijkheid van gebouwen. Uitstapjes vergen extra begeleiding en geven soms veel stress. Aan ons als schoolleiders de taak om cultuuronderwijs op school goed in te richten en te organiseren. En onze ICC'ers en leerkrachten te ondersteunen.'

MARION HOOGSTRATE

adjunct-directeur V.O. Visio, Speciaal Onderwijs, Haren

ACHTERGROND

Marieke Satter en Hanny van Schijndel zijn beiden van oorsprong dramadocent, theatermaker en consulent. Marieke is adviseur bij K&C. Hanny is tot 2025 verbonden geweest aan de schoolleidersopleiding NHL Stenden. Ze werken meer dan dertig jaar samen in de cultuureducatie.

FILMS OVER VISIE VERBINDING VERBEELDING

De filmtrilogie is te vinden op de site van K&C, inclusief de nieuwste film *De grond onder mijn voeten* gemaakt door Sije Kingma. De film kan een prima aanleiding zijn om met je team in gesprek te gaan over cultuuronderwijs.

www.kunstencultuur.nl/onderwijs/professionalisering/visie-verbinding-verbeelding

'Op onze school werkten we aan intercultureel cultuuronderwijs. Dé manier om verschillende achtergronden, culturen, afkomst, arm en rijk, gelovig of niet, met elkaar te verbinden. We vierden bijvoorbeeld Allerzielen en heel Paddepoel was erbij betrokken. Kinderen schreven verhalen en gedichten, of verwerkten hun ideeën op een beeldende manier. Er werd gezongen, muziek gemaakt, gedanst. Iedereen deed mee.'

WALLY VAN DER VLUGT

werkt bij de gemeente Groningen en is ambassadeur van 'de brugfunctionaris'. Ook is ze lid van de raad van toezicht van de Sint Nicolaasschool in Haren. Ze was tot 2021 schoolleider van kds Bisschop Bekkers in Groningen.

'In het netwerk sparren we met elkaar over inhoudelijke en beleidszaken. Zo hebben we een profiel opgesteld voor een cultuurcoördinator en gekeken hoe je deze functie kunt inschalen. Op onze school is het zelfs tot een sollicitatieprocedure gekomen. Bij vacatures kijken we ook naar aanvullende talenten die ons team kunnen verrijken. Onze conciërge speelt een belangrijke rol bij de organisatie van de keuzevakken en uitstapjes. Er is zoveel te regelen. We gaan vaak op pad met de kinderen: kunst en cultuur liggen voor het oprapen in de stad. En ook in de provincie is veel te beleven. Dat willen we onze kinderen ook meegeven. We huren per project vakleerkrachten muziek en drama in. Als team scholen we onszelf regelmatig bij, op het gebied van cultureel erfgoed, zingen of beeldende vorming. Ik doe altijd mee. Ook ga ik samen met onze werkgroep en ICC'er naar inspiratiebijeenkomsten en symposia, zoals Krachtstof of de meetups van cultuurprofielscholen. We wisselen ervaringen uit en delen die met het team. Als schoolleider faciliteer en daag ik mijn team uit.'

ARIANNE WIJNINGA

schoolleider van de St. Michaël-school, cultuurprofielschool, Groningen

'Het is de kunst om te blijven spelen. Open te staan. Te kunnen doen waar je goed in bent. Daar worden leerkrachten blij van. En dat heeft weer een geweldig effect op de kinderen. Ik ben erop gespitst om creativiteit te herkennen bij mijn team. Ik luister goed, kijk en pik signalen op als ik gesprekken aanga. Als iemand ervaringen deelt in het team, over een expositie, een stadswandeling of een mooie voorstelling, dan ga ik daarop in. Ik stel verdiepende vragen. Dat doe ik ook als ik werk van kinderen zie. Het is een proces. We zijn samen een cultuur aan het opbouwen. Een gezamenlijke taal aan het leren. En we zijn gericht op verdieping. Om dat wat goed gaat nog beter te maken. In ateliers werken we groepsdoorbrekend. Leerkrachten dragen hun eigen fascinatie over aan kinderen. Het is mooi te zien dat zowel kinderen als leerkrachten zich hierin blijven ontwikkelen. Daarnaast stimuleer ik mijn leerkrachten om, als ze dat willen, hun repertoire uit te breiden.'

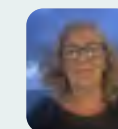

ANNEMARIE BEUKEMA KARS

schoolleider van ods De Starter, cultuurprofielschool, Groningen

'Als je samenwerkt met je culturele omgeving sta je sterk. En als je vakgebieden kunt integreren met kunst en cultuur, is dat niet alleen leerzaam maar ook efficiënt. Deel je ervaringen en *good practices*. Schoolteams kunnen zoveel van elkaar leren!'

MARLEEN MIEDEMA

kerndirecteur bij Stichting Quadraten Westerkwartier

Ben jij schoolleider of bestuurder in Groningen en wil je in gesprek?

Neem contact op met je regioadviseur of mail Irja Hartenberg (irja.hartenberg@kunstencultuur.nl) of Marieke van Ginkel (marieke.vanginkel@kunstencultuur.nl) van K&C.

DEZE KINDEROPVANG ZIET EEN TAAK
WEGGELEGD VOOR DE RUIMTE

HET ATELIER ALS DERDE PEDAGOOG

Op de opvanglocaties van ZIEN zijn ateliers ingericht waar kinderen spelenderwijs de wereld ontdekken met beeldende materialen, licht en water. Maar hoe begeleid je deze ontdekkingstocht als pedagogisch medewerker? In een proeftuin met kunstenaars van stichting Profound Play zoeken de medewerkers van twee opvanglocaties naar manieren om de ateliers tot leven te brengen – en ervaren ze zelf ook weer wat spelen is.

'Elk kind wordt geboren met honderd talen – talen die wachten om ontdekt te worden', zegt Odilia Janssen, assistent-manager Kwaliteit en Pedagogiek bij ZIEN. Deze gedachte uit de pedagogische filosofie van Reggio Emilia benadrukt dat kinderen op talloze manieren leren en zich uitdrukken. Volgens deze visie zijn er drie pedagogen: het kind, de volwassene en – verrassend genoeg – de ruimte.

'Kinderen leren veel van elkaar en van volwassenen, dat is duidelijk. Maar de ruimte speelt een net zo grote rol', legt Odilia uit. 'Biedt de inrichting mogelijkheden voor experiment en onderzoek? Wat wij graag zien, is dat een ruimte de nieuwsgierigheid van kinderen prikkelt, want nieuwsgierigheid leidt tot ontdekken en dat is de basis van leren. Kinderen leren door te spelen.'

Ateliers voor verwondering

Om kinderen te stimuleren zichzelf en de wereld te ontdekken, heeft ZIEN ateliers op al haar locaties: kunstateliers, lichtateliers of waterateliers. De ruimtes nodigen uit tot experimenteren en bieden een speelse omgeving waarin kinderen zelf op ontdekkingstocht gaan. 'Wij moedigen de pedagogisch medewerkers aan om in deze ateliers een "voorstel" klaar te zetten', vertelt Odilia. Zo'n voorstel kan een zorgvuldig voorbereide opstelling van materialen zijn, een activiteit die kinderen uitnodigt tot ontdekken, of een prikkelende stimulans die ruimte laat voor hun eigen interpretatie en creativiteit. 'Het idee is om kinderen iets aan te reiken, zonder het resultaat vooraf te bepalen. Daarna begeleid je het proces vanuit een observerende rol. Je begeleidt door vragen te stellen en extra materialen aan te reiken, maar de kinderen doen de rest.' ►

Wie die observerende rol durft aan te nemen – even niets zeggen, alleen goed kijken en luisteren – ontdekt hoe kinderen je telkens weer verrassen, weet Odilia.

Een proeftuin om het spelen (terug) te vinden

In de ateliers wordt alleen nog niet zoveel gespeeld als mogelijk is. Onder andere omdat pedagogisch medewerkers het moeilijk vinden om voorstellen te bedenken. Om die drempel weg te nemen, is stichting Profound Play benaderd. Profound Play maakt zintuiglijke en muzikale voorstellingen en theatrale speelinstallaties waarin kunstenaars en kinderen van 0 tot 6 jaar samen de wereld onderzoeken.

In de voorstellingen van Profound Play staat verwondering centraal. Dat is ook wat Jasmin Hasler, artistiek directeur van Profound Play, mee wil nemen in de proeftuin die start op de twee locaties van ZIEN. Het doel: pedagogisch medewerkers laten ervaren hoe ze de ateliers op een speelse manier kunnen inzetten.

Dat gebeurt onder andere met korte performances, of speelvoorstellen, door kunstenaars in de ateliers. ‘De speelvoorstellen verlopen in stilte. Zonder woorden nodigen de kunstenaars kinderen uit om te spelen en te verwonderen. De pedagogisch medewerkers doen ook mee. Zo ervaren ze zelf ook wat er gebeurt als je gaat spelen.’ Jasmin beaamt: ‘Veel volwassenen vinden het moeilijk om te spelen. Ze zijn het verleerd. Maar we hebben het allemaal in ons. Het is een kwestie van terugvinden.’

Mindset

Vooraf, tijdens en na afloop krijgen de pedagogisch medewerkers instrumenten aangereikt voor het observeren, het uitnodigen tot spel en het herkennen van verdiept spel. Odilia en Jasmin hopen dat de proeftuin de ateliers laat uitgroeien tot ruimtes waar niet alleen kinderen, maar ook volwassenen opnieuw leren spelen zonder doel, en onderzoeken zonder antwoord.

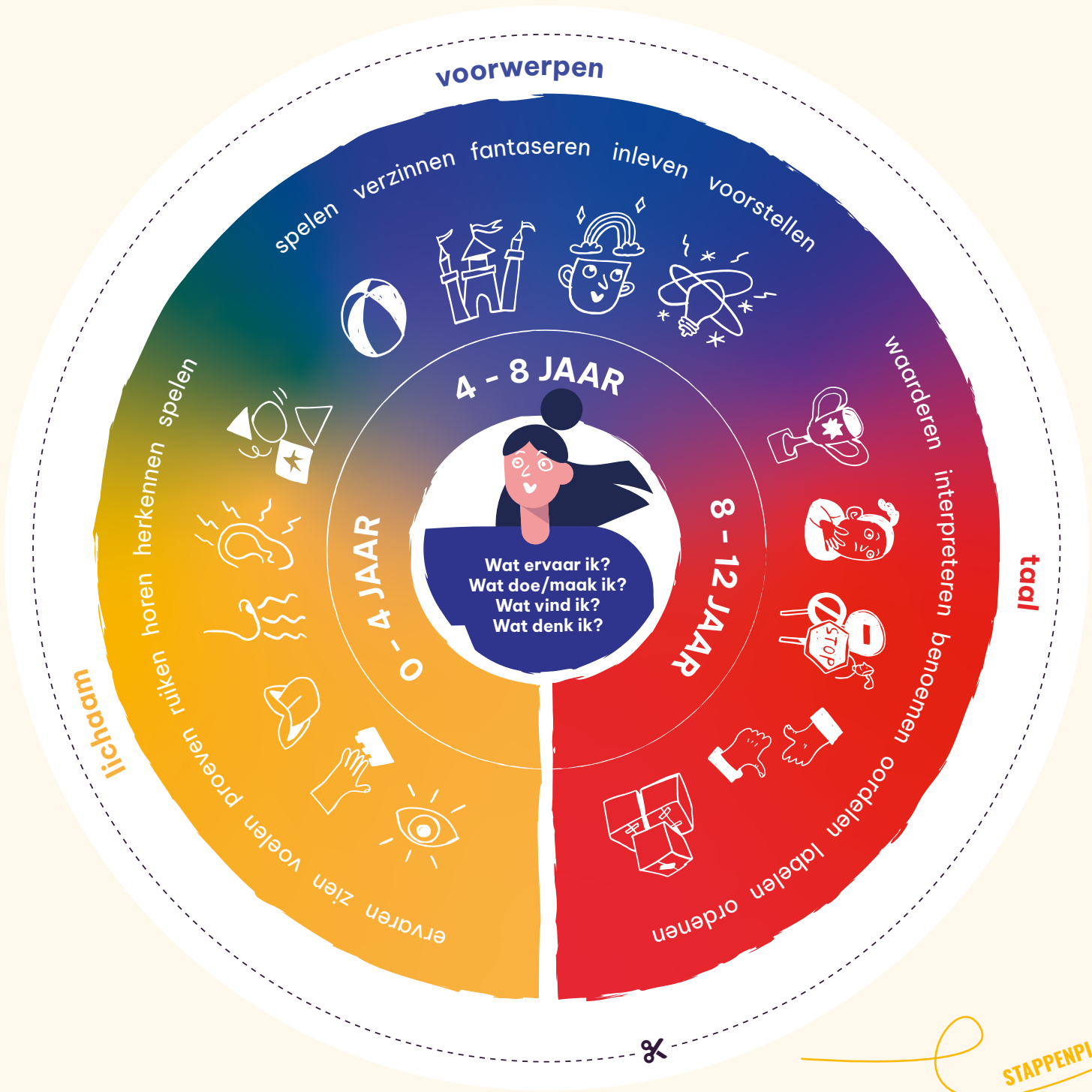
‘Kinderen zijn één geheel – waarom zouden we onze disciplines dan scheiden?’, zegt Jasmin. ‘In een lichtatelier kun je ook dansen of een lichtspel maken op muziek. Met witte verkleedkleden kun je kleuren projecteren en een verhaal creëren.’

Odilia knikt instemmend. ‘Het mooiste is als iets ontstaat vanuit het spel op de groep, en dat je zo’n spontane situatie meeneemt naar het atelier. Dan sluit het echt aan bij wat kinderen op dat moment bezighoudt.’ Ze besluit: ‘Als je de controle durft los te laten, vind je soms precies wat je niet wist dat je zocht.’ ■

‘DE ATELIERS GEVEN RUIMTE AAN VERWONDERING, ONDERZOEK EN ONTDEKKING.’

NIEUW: DE CIRKELWIJZER

- ✓ Onze Cirkelwijzer helpt je om een culturele activiteit aan te passen naar de belevingswereld van kinderen.
- ✓ Voor drie leeftijdscategorieën ontdek je het medium en de 'werkwoorden' die interessant zijn voor kinderen van die leeftijd.
- ✓ Zo ontwerp je een boeiende en leerzame culturele activiteit die aansluit bij jouw doelgroep.
- ✓ De Cirkelwijzer is handig voor pedagogisch medewerkers in de kinderopvang, leraren in het primair onderwijs en studenten van pedagogische of lerarenopleidingen.

STAPPENPLAN

- 01

Neem een culturele activiteit in gedachten die je onlangs hebt gedaan.
- 02

Beantwoord de vragen in het midden van de Cirkelwijzer.
- 03

Welke leeftijd hebben de kinderen in jouw groep? Volg de cirkel.
- 04

Je ziet nu waar kinderen in deze ontwikkelingsfase zich mee bezighouden (iconen met werkwoorden).
- 05

Denk weer aan jouw culturele activiteit en beantwoord de vragen in het midden van de cirkel voor jouw doelgroep. Waar lukt dit niet? Hier ligt de sleutel voor verandering.
- 06

Pas de activiteit aan zodat de kinderen kunnen [werkwoord].
- 07

Lees nu welk medium past bij de leeftijd van de kinderen.
- 08

Bedenk hoe de kinderen [medium] kunnen gebruiken in de activiteit.

Jouw culturele activiteit is nu afgestemd op jouw doelgroep. Tijd om aan de slag te gaan!

‘Het idee van de Cirkelwijzer ontstond na gesprekken met Noorderpoort-docenten. Zij gaven aan dat studenten Pedagogisch medewerker en Onderwijsassistent zochten naar passende culturele activiteiten voor de kinderen met wie zij werken. Wat sluit aan bij de leefwereld van kinderen in een bepaalde leeftijdsgroep? De Cirkelwijzer laat dat zien. Je ontwerpt er een culturele activiteit mee die voor kinderen relevant is. En je kiest vaardigheden en een medium waaraan kinderen gewend zijn. De Cirkelwijzer helpt kinderen om zich verder te ontwikkelen.’

IRJA HARTENBERG
adviseur cultuuronderwijs bij K&C en projectleider CMK Groningen

LEERGEMEENSCHAP CSG SELION

HOE EEN LEERGEMEENSCHAP HET KUNST-ONDERWIJS VERNIEUWT

Op csg Selion in Groningen wil kunstvakdocent Sigrid Leeuwerke het cultuur- en kunstonderwijs anders aanpakken. Ze geeft les aan leerlingen met een kwetsbare achtergrond: jongeren met autisme, dyslexie of andere uitdagingen. Het enthousiasme voor kunstvakken is soms ver te zoeken. Leerlingen zien het vooral als iets waarvoor ze een cijfer moeten halen. 'Maar ik wil dat ze eigenaar worden van hun creatieve proces, dat ze leren vanuit intrinsieke motivatie', zegt Sigrid. Hoe breng je zo'n verandering teweeg?

Sigrid en Yotka

De oplossing vond ze in samenwerking. Samen met cultuurmaker Yotka Kroeze vormt ze twee jaar lang een leergemeenschap. Yotka schreef mee aan *Voorbij de kunst, anders kijken naar kunst met jongeren*, een boek voor docenten in het middelbaar onderwijs over methoden zoals Visible Thinking en Visual Thinking Strategies. 'Opfrissend onderwijs', zoals Yotka het zelf noemt. In de leergemeenschap komen Sigrid en Yotka samen om nieuwe ideeën te testen en uit te werken. Voor Sigrid is Yotka haar gewenste sparringpartner en coach. Voor Yotka is de leergemeenschap een kans om haar methoden in de praktijk te toetsen. 'Uiteindelijk willen we iets ontwikkelen waardoor de leerlingen zich weer eigenaar voelen van hun eigen beeldende proces en niet werken voor een cijfer. Dit is een samenspel van praktijkonderzoek, observatie en stukjes theorie die samen gaan komen.'

Een momentopname uit de leergemeenschap

De schoolbel gaat. Zeventien scholieren staan op en schuiven hun krukken met veel lawaai naar achteren. 'Jongens, stoelen op tafel en dan verzamelen bij de deur', roept kunstvakdocent Sigrid. 'Ryan, je vergeet je tas.' Een jongen grist snel zijn schooltas van een werkbank. In een rij verzamelen de leerlingen zich bij de deur. Sigrid opent de deur. 'Vanavond schoolfeest hè. Ik zie jullie daar!'

In het inmiddels lege lokaal keert de rust terug. Het ruikt er naar verf en zaagsel, op de werkbanken zijn verfvlekken van eerdere lessen zichtbaar. Op een werkbank voor in het lokaal legt cultureel ondernemer Yotka wat spullen klaar. Even later komen kunstvakdocent Berber en Minervastudent Evanne binnen. Zij zijn gevraagd om mee te denken tijdens deze bijeenkomst van de leergemeenschap.

'Fijn dat we hier nu met z'n vieren zitten', begint Sigrid terwijl ze een stoel aanschuift. 'Bijna anderhalf jaar geleden zijn Yotka en ik gestart met deze leergemeenschap. De onderzoeksvraag van onze school is: hoe maken we het kunstvak aantrekkelijker voor leerlingen? Hoe krijgen we ze vanuit hun eigen drijfveren

gemotiveerd?' Berber en Evanne knikken instemmend. 'Het zou mooi zijn als leerlingen zin krijgen om aan de slag te gaan, in plaats van dat ze kunst zien als iets wat ze "moeten doen".'

Ruimte voor experiment

De vier buigen zich vandaag over concrete stappen die ze willen maken in het onderwijs op deze vmbo-school. Yotka, die in de rol van coach het gesprek begeleidt, vraagt: 'En Sigrid, ben je al gestopt met cijfers geven, zoals we vorige keer bespraken?'

Sigrid schudt haar hoofd. 'Dat kan helaas niet zomaar. Als school zijn we momenteel gebonden aan cijfers. Maar ik heb in de onderbouw wel het leerdoelenformulier geïntroduceerd. Daarmee kunnen leerlingen zelf hun opdracht bedenken en materialen kiezen die hen aanspreken. Dat motiveert ze veel meer.'

Ze pauzeert even en voegt er eerlijk aan toe: 'Het was spannend om bepaalde regels los te laten. En ik ben nog steeds aan het finetunen. Sommige groepen zijn pittig – druk of motorisch zwakker – bij een vrije opdracht kom ik handen tekort. Dan begin ik met een gezamenlijke techniekopdracht, zodat ze een basis hebben. Daarna mogen ze zelf kiezen hoe ze verdergaan.'

'Precies', zegt Berber. 'Onze leerlingen hebben structuur nodig, anders verliezen ze zich. Maar ik merk ook dat ze groeien als ik ze voorzichtig meer vrijheid geef.'

Vakcollega Evanne voegt toe: 'Bij de technieklessen zie ik het vooral in de details. Alle leerlingen maken een stoel volgens hetzelfde ontwerp, maar bepalen vervolgens zelf wat ze op de stoel tekenen.'

Van doelen naar eigenaarschap

Yotka legt een poster op tafel: *The Design for Wiser Action*. Erop staan vakken met kopjes als Onderzoeksvraag, Doel, Visie, Uitdagingen, Droomscenario, Noodzaak en meer.

'Deze poster helpt om helder te krijgen waaraan we werken. Wat willen jullie precies bereiken? Dat leerlingen trots zijn op wat ze maken? Wil je collega's ook meenemen in dit proces, en zo ja, hoe ga je ze dan overtuigen van de noodzaak? Schrijf het op.'

Sigrid begint te schrijven, terwijl ze met Berber en Evanne de onderzoeksvraag formuleert. *Hoe kunnen we leerlingen meer eigenaar maken van hun creatieve proces? Hoe krijgen leerlingen plezier in het vak? Hoe zorg je ervoor dat een cijfer niet de enige motivatie is?*

Berber haakt in op het laatste punt: 'Ik zou evaluaties liever richten op de ontwikkeling van een leerling. Hoe ze groeien in hun proces. Zelfs nu zijn leerlingen verbaasd als ze horen dat het proces ook meetelt in hun cijfer. Misschien moeten we hen bewuster maken van het belang van werkhouding en samenwerking.'

'Dat zouden we ook visueel kunnen maken', stelt Evanne voor. 'Ik heb wel een voorbeeld van een visueel evaluatieformulier. Dat kan ik de volgende keer meenemen.'

Vrijheid in stappen

Yotka stuurt het gesprek naar eigenaarschap en vrijheid. 'Een uitdaging is dat veel leerlingen niet zien wat mogelijk is', merkt Evanne op. Ze wijst naar de planken waarop plastic bakken met materialen staan. 'Er staat duidelijk op wat erin zit, maar ze kijken er gewoon niet naar. Alsof er deuren voor zitten.'

'Soms moet ik een les geven over hoe je een schaar gebruikt', beaamt Sigrid. 'Maar misschien moeten we in jaar 1 nog meer nadruk leggen op techniek en materiaalkennis, zodat leerlingen later meer vrijheid aankunnen.'

Berber knikt. 'Ja, en dat we in het tweede jaar meer coachend gaan werken. Dat ze leren dat een creatief proces niet alleen draait om resultaat, maar ook om experimenteren en fouten maken.'

Sigrid noteert op de poster: *Stap voor stap meer coachend gaan werken, zodat leerlingen zelf bedenken wat ze willen, en ook reflecteren.*

Yotka pakt een boek van de tafel: *Waarderend leren in het voortgezet onderwijs*. 'Dit boek wordt op een van mijn andere scholen gebruikt voor een soortgelijk proces. Misschien staat er iets bruikbaars in voor jullie. Ik heb al wat zaken gemarkeerd die mogelijk interessant zijn.'

Stappen

De bel gaat, en even later komen de eerste leerlingen van de volgende les alweer binnen. In de drie kwartier die ze bij elkaar hebben gezeten, is op papier het plan grotendeels uitgedacht. Ook een vakoverstijgende aanpak is kort aangestipt. 'Berber, Evanne en ik vullen dit de komende week verder aan', zegt Sigrid tegen Yotka, terwijl ze opstaan. 'Volgende keer pakken we het weer op.' Het gesprek heeft energie gegeven en nieuwe stappen worden gezet – precies waar deze leergemeenschap voor bedoeld is. ■

Wat is een leergemeenschap cultuureducatie?

Er is een gezamenlijke vraag over, of uitdaging in, het ontwikkelen van cultuureducatie met betekenis. Deze vraag of uitdaging pakken onderwijs- en cultuurprofessionals samen op in de leergemeenschap. Creativiteit staat centraal: er worden ideeën bedacht en oplossingen getest. Het eindresultaat staat vooraf niet vast, elke leergemeenschap ontwikkelt zich op een eigen manier. CMK kan een financiële bijdrage leveren aan een leergemeenschap.

www.cmkgroningen.nl/leergemeenschappen

TRAINING CULTUUR- COÖRDINATOR VOORTGEZET ONDERWIJS

START IN
HET NAJAAR

DATA EN KOSTEN

jaarlijks terugkerende training die in het najaar start, zie website

(kosten kun je financieren via CMK)

DUUR

4 trainingdagen

AANTAL DEELNEMERS

maximaal 12

CERTIFICERING

LKCA-certificaat Cultuurcoördinator voortgezet onderwijs

Voor cultuurcoördinatoren in het voortgezet onderwijs die:

- ✓ De waarde van cultuureducatie weten uit te leggen.
- ✓ Leerlingen, collega's en schoolleiders betrekken in hun plannen.
- ✓ De kwaliteit van cultuuronderwijs stimuleren.
- ✓ Zorgen voor samenwerking tussen school en omgeving.
- ✓ Lokale netwerken in cultuuronderwijs opzetten en onderhouden.

MEER INFO

www.kunstencultuur.nl/ccvo

Trainer Jeffrey Deelman

'In de training staan je persoonlijke leervraag en je eigen werksituatie centraal. Wat is er al aanwezig op je school? Wat heb je nodig en waar wil je aan werken? Je komt erachter dat er verschillende manieren zijn om uit te vinden wat andere collega's belangrijk vinden, en om de kunstvakken te positioneren. Bovendien hoef je het niet alleen te doen. Er zijn namelijk talloze verbindingen te maken met de vakken van andere collega's. Je moet alleen de samenhang ontdekken. Ook krijg je methodieken aangereikt om jouw visie en ideeën te vertalen naar programma's en activiteiten.'

'WAAR STA JE VOOR, WAT IS ER, WIE HEB JE NODIG EN WAAR WIL JE NAARTOE?'

Waalcko Elema is docent Beeldende Vormgeving en Techniek op het Dollard College in Bellingwolde. Hij volgt de training Cultuurcoördinator voortgezet onderwijs (CCVO).

'Een kleine school, leerlingen met hun eigen uitdagingen, het feit dat ik in mijn eentje de kunstsectie vorm. Wat kan ik dan doen als cultuurcoördinator?

Ik krijg energie van het bedenken van creatieve activiteiten, maar naast het rooster heb je ook tijd nodig. De training geeft me daar de denkruimte voor. Nu kan ik nadenken over wat ik zelf wil voor het cultuuronderwijs op mijn school, over de kaders en de opbrengsten.

Tijdens de trainingdagen krijgen we nieuwe werkvormen aangereikt. Fantastisch vind ik dat. Ik ontdek sowieso nieuwe manieren om naar cultuuronderwijs te kijken, anders dan de klassieke blik waarmee ik ben opgeleid.

Na de eerste bijeenkomst heb ik echt wel even wakker gelegen – van goede dingen hoor, maar het zette me zo aan het denken.

Ik heb mijn eigen lespraktijk, en die neem ik mee. En dan ga ik na wat ik mis, en wat er inzit. Zo kom ik tot een balans van wat werkt op mijn school. Dat neem ik mee in het vormgeven van mijn cultuurplan. Aan cultureel aanbod geen gebrek: er gebeurt genoeg in Oost-Groningen. Er is een museum, erfgoed, leerlingen hebben uiteenlopende culturele achtergronden. Die culturele omgeving breng ik nu in kaart. En ik wil aansluiten bij andere vakken. Een kleine rondvraag onder mijn collega's bracht vrijwel allemaal positieve reacties. Zeker na enkele goede ervaringen zul je zien dat ook andere collega's aanhaken.'

'IK WIL OOK AANSLUITEN BIJ ANDERE VAKKEN.'

CULTURELE SAFARI

DOOR GRONINGEN

Als ware ontdekkingsreizigers komen de leerlingen het Forum aan de Nieuwe Markt uit. Net nog creëerden ze een stop-motionvideo, bedachten een eigen stripverhaal of dwaalden door de expositie World of Music Video. Nu trekken ze verder, op weg naar de volgende bestemming. 'Hoe ver is het naar Jonge Harten?' vraagt een van hen. 'Om de hoek!' roept een ander. 'Honderd meter en we zijn er!'

Tijdens de Culturele Safari verkennen leerlingen uit het derde jaar van het voortgezet onderwijs kunst en cultuur in alle vormen. Ze stappen van de ene wereld in de andere: van het theater naar het atelier, van de dansvloer naar de concertzaal waar het Noord Nederlands Orkest repeteert. 'Zestigduizend euro voor een contrabas? Dat is een dikke Audi!' zegt een leerling, onder de indruk van het gesprek met de musicus.

Even verderop klinkt gehamer en gezaag. Bij VRIJDAG maken leerlingen hun eigen kunstwerken. 'We noemen dit De Helikopter, omdat het bovenste stuk per ongeluk toch draait,' grinnikt een deelnemer, terwijl hij een vastgeschroefde plank die tóch niet zo stevig vast zit, een tikje geeft. In een studio verderop worden raplyrics geschreven, terwijl een groep in de synagoge zich verdiept in het Handenmonument van Edu Waskowsky.

Voor scholen biedt de Culturele Safari een laagdrempelige manier om leerlingen kennis te laten maken met kunst en cultuur in de stad. De ervaring prikkelt creativiteit, stimuleert nieuwsgierigheid en helpt bij talentontwikkeling. Daarnaast versterkt het de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen, waardoor docenten makkelijker een verdiepende link kunnen leggen tussen kunst en hun vakgebied.

Cultuuradviseur Igor Vrebac ziet hoe leerlingen zich met plezier onderdompelen in deze culturele wildernis. 'Verbind deze ervaring aan de les, zodat het meer wordt dan een eenmalig uitstapje,' moedigt hij docenten nog aan. In de toekomst wil hij ook zelfstandige kunstenaars betrekken. 'Hoe meer visies, hoe rijker de ontdekkingsreis.' ■

'HET KLINT SAAL, MAAR ALS JE HET UITEINDELIJK DOET, IS HET EIGENLIJK HEEL LEUK!'

– Leerling over de rondleiding in museum Storyworld en de workshop Huis van Leven & Verhalen bij de synagoge

'IK VOND HET LEUK DAT JE DE ACTIVITEITEN ZELF MOCHT DOEN!'

Tijdens de Culturele Safari 2025 bezochten 936 leerlingen de activiteiten van dertien culturele aanbieders. Werk jij bij een vo-school, culturele instelling of ben je cultureel ondernemer? En wil je deelnemen aan een volgende editie? Mail Igor Vrebac (igor.vrebac@kunstencultuur.nl).

MEER INFO www.kunstencultuur.nl/culturele-safari

Igor Vrebac

TRACE 'HANDVATTEN OM JE VERDER TE ONTWIKKELEN IN JE CULTUURONDERWIJS'

Lisa-Maria van Klaveren en Theisje van Dorsten zijn onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen. Zij ontwikkelden TRACE in opdracht van K&C en Compenta.

Met TRACE zie je:

- ✓ Hoeveel tijd je besteedt aan cultuuronderwijs.
- ✓ Welke onderwerpen je hebt behandeld.
- ✓ Welke media je gebruikt.
- ✓ Welke vaardigheden je stimuleert bij leerlingen.
- ✓ Wat je kunt doen om te variëren, te verdiepen en richting te geven.

Stappen

- 01** Op een vaste dag in de week ontvang je een link (jij bepaalt de dag).
- 02** Je houdt jouw antwoorden bij via een laptop, tablet of smartphone.
- 03** De resultaten worden opgeslagen en zijn altijd in te zien in jouw eigen dashboard.

Meedoen

TRACE is gratis en geschikt voor alle scholen in het primair en voortgezet onderwijs, ongeacht methodiek of didactiek. Gratis TRACE gebruiken? Mail Lisa-Maria van Klaveren (l.van.klaveren@rug.nl).

Lisa-Maria

Theisje

**'BEGIN KLEIN,
LEG HET VAST IN
ENKELE KLIKKEN.'**

Dit zeggen andere leraren:

**'TRACE MAAKT ME
BEWUST VAN HET
CULTUURONDERWIJS
DAT IK GEEF.'**

**'HET IS VEEL HELDERDER
VOOR MEZELF WAAR IK
EIGENLIJK MEE BEZIG BEN,
EN HET BELANG ERVAN.'**

**'HET IS ECHT FLOEP,
FLOEP, FLOEP – KLAAR.'**

INSTRUCTIEVIDEO TRACE:

Theisje:

'Wat valt er nu eigenlijk allemaal onder de noemer cultuuronderwijs? Is een kringgesprek met kleuters over vriendschap of kerst hetzelfde als met groep 7 naar het museum gaan? Door de grote verscheidenheid aan culturele activiteiten is het moeilijk overzicht te krijgen van wat je nu eigenlijk doet aan cultuuronderwijs. Ook zit er heel veel verschil tussen de manieren waarop leraren het inzetten. Met TRACE maak je zichtbaar wat je in jouw klas doet aan cultuuronderwijs.'

Lisa-Maria:

'Er ontstaat een tijdlijn waarin je ziet wat je in jouw klas doet aan cultuuronderwijs en hoe dat verandert in de tijd. Zie je jouw doelstellingen ook terug in de resultaten in TRACE? Weten wat je al hebt en waar je naartoe wilt, helpt je om meer focus aan te brengen in je onderwijs. Bijvoorbeeld door variatie of door af te stemmen op andere leerjaren of door gerichtere vragen aan externe kunstvakdocenten.'

Theisje:

'De inhoudelijke uitwisseling tussen collega's van verschillende leerjaren en bouwen verbetert, als je de uitkomsten van TRACE naast elkaar kunt leggen. Je ziet dan de overeenkomsten, of de verschillen. Doen jullie hetzelfde? Of werken jullie complementair? Richt de een zich op andere vaardigheden dan de ander?'

Lisa-Maria:

'Een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs is een wens van veel scholen, maar is ook moeilijk voor elkaar te krijgen. Ook hier geeft TRACE inzicht, omdat je per leerjaar ziet wat je al hebt. Als je weet waar je naartoe wilt, kun je je onderwijs daar vervolgens per jaar op inrichten.'

Theisje:

'TRACE is geïnspireerd op het theoretische kader Cultuur in de Spiegel van de Rijksuniversiteit Groningen en de daaruit voortvloeiende gedachte dat cultureel bewustzijn ontwikkelen belangrijk is voor opgroeiende kinderen. Zij leren zichzelf en anderen beter begrijpen door vakken als beeldende kunst, muziek en filosofie. Cultuuronderwijs gaat over reflectie, op jezelf en op jezelf in relatie met je omgeving. Zo ontdekt het kind zijn plek in de wereld.'

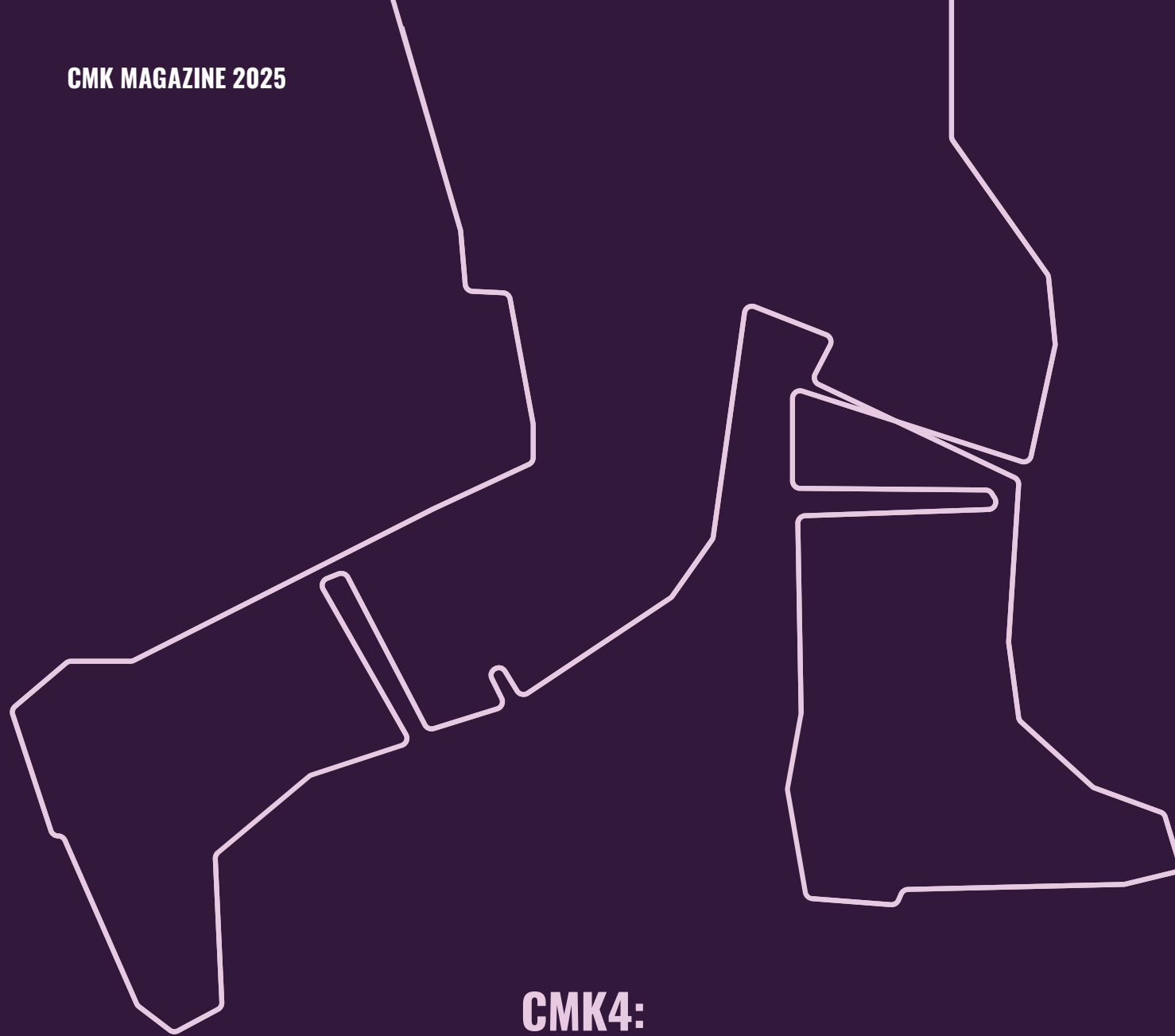
Theisje:

'Als leraar draag jij bij aan het cultureel bewustzijn van iedere leerling. Dat doe je bijvoorbeeld tijdens de cultuurweek, het kringgesprek, of een creatieve opdracht bij wereldoriëntatie. Met TRACE houd je bij wat je wekelijks doet – groot en klein. Vaak zien leraren door het invullen van TRACE dat zij al veel meer aan cultureel bewustzijn werken dan ze zich bewust waren. Ook bij beginnende scholen is te zien: er gebeurt al van alles. Dat in kaart brengen, geeft je handvatten om je verder te ontwikkelen in je cultuuronderwijs.'

Lisa-Maria:

'Het kost je ongeveer vijf minuten per week. Je legt het vast in enkele klikken. Welke onderwerpen heb je behandeld? Welke vaardigheden stonden centraal? Welke media zijn gebruikt? TRACE is onafhankelijk van de methodiek of didactiek te gebruiken.'

CMK4:

SAMEN VOORUIT

Onderweg naar Cultuureducatie met Kwaliteit werken schoolleiders, leraren, cultureel ondernemers, culturele instellingen, kinderopvangorganisaties en adviseurs in Groningen nauw samen. Ieder in zijn eigen tempo. Dat is CMK4 in een notendop.

In voorgaande jaren legden we samen een stevig fundament voor cultuuronderwijs waaraan ieder kind kan meedoen en groeien. Het cultuuronderwijs bij scholen in Groningen staat daardoor steeds meer op eigen benen. In CMK4 bouwen we daarop voort – scholen, cultureel ondernemers, culturele instellingen, kinderopvangorganisaties en CMK Groningen samen. Groeien, leren en ontdekken staan centraal. Belangrijk is dat cultuureducatie niet alleen gedragen wordt door individuen, maar door het hele team. En cultuuronderwijs staat sterk als we het samenbrengen met andere vakken of in doorlopende leerlijnen.

Ook in CMK4 staat de school of kinderopvangorganisatie zelf aan het roer. Samen met culturele partners onderzoeken zij hoe kunst en cultuur het beste voor hun kinderen en jongeren ingezet kan worden.

DE FOCUS VAN CMK4:

- BORGEN VAN DE KWALITEIT VAN CULTUURONDERWIJS IN HET PRIMAIR ONDERWIJS.
- MEER BEREIK IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS EN DE KINDEROPVANG.
- BEGELEIDEN VAN HET CULTURELE VELD NAAR HET NIEUWE CURRICULUM.

CMK4 IN VOGELVLUCHT:

VOOR HET PRIMAIR ONDERWIJS

- Budget per school voor kwaliteitsontwikkeling van het cultuuronderwijs
- Het netwerk Visie, Verbinding, Verbeelding voor schoolleiders
- Culturele Mobiliteit brengt leerlingen naar een culturele bestemming in Groningen
- Krachtstof Festival Cultuureducatie (jaarlijks)
- TRACE beschikbaar

VOOR CULTUREEL ONDERNEMERS

- Ruimte voor de ontwikkeling van 72 cultuureducatieve producten
- Opleidingstraject Kunstvakdocent in het PO in samenwerking met Hanzehogeschool Groningen
- Trajecten voor het speciaal onderwijs: Voor de klas in het s(b)o en S(b)o op bezoek
- Krachtstof Festival Cultuureducatie (jaarlijks)

VOOR HET VOORTGEZET ONDERWIJS

- Budget per leerling voor kwaliteitsontwikkeling van het cultuuronderwijs
- Culturele Safari in 2026 en 2027

VOOR DE KINDEROPVANG

- Proeftuinen
- Netwerkbijeenkomst Cultuur en kinderopvang (jaarlijks)
- Een ICC-cursus voor de kinderopvang (is in ontwikkeling)

En meer ontwikkelingen ...

- Evaluatietool Evi geeft scholen handvatten voor het verankeren van hun cultuuronderwijs
- De AI-gestuurde 'Aike' verwijst scholen en culturele spelers naar inspiratie, advies en opleidingsmogelijkheden
- Twee CMK-magazines
- Kinderboekenweekbijeenkomsten in samenwerking met IVN en Biblionet (jaarlijks)
- Samenwerking met Tijd voor Toekomst

CMK4 GRONINGEN
2025-2028

VOOR WIE	WAARVOOR	HOEVEEL	
Primair onderwijs	- Visieontwikkeling - Deskundigheidsbevordering - Leerlijnonwikkeling	Schoolgrootte	Bedrag per schooljaar
		23-100 leerlingen	€ 900
		100-200 leerlingen	€ 1.600
		200-350 leerlingen	€ 2.500
		> 350 leerlingen	€ 4.000
Cultureel ondernemers	Ontwikkeling van culturele producten op vraag van de school	€ 5.500 per ontwikkeling	
Voortgezet onderwijs	- Visieontwikkeling - Deskundigheidsbevordering - Programmaontwikkeling - Samenwerking met andere secties en de culturele omgeving - Leerlingenbetrokkenheid	€ 10 per leerling in de onderbouw	
Kinderopvang	Co-creatie met culturele omgeving	€ 6.000 per proeftuin	
Samenwerkingsverbanden van po, vo en/of cultureel ondernemer(s)	Leergemeenschap cultuureducatie	€ 8.000 jaarlijks per proeftuin (maximaal 2 jaar)	

Scholen en kinderopvang staan zelf aan het roer van hun cultuuronderwijs. Heb je een goed plan om de kwaliteit van je cultuuronderwijs verder te ontwikkelen, dan kan je daarvoor een geldbedrag ontvangen. Als school of kinderopvang bepaal je de doelen, en met welke cultureel ondernemer(s) er wordt samengewerkt. K&C stelt de financiële bijdrage beschikbaar en begeleidt bij het ontwikkelen en uitvoeren van de visie op, en het programma voor, cultuuronderwijs.

DROMEN MET JE OGEN OPEN

Even trots als de kinderen in Pekela op hun roots zijn, ben ik dat op de grote impact van het programma Cultuureducatie met Kwaliteit in Groningen. De verhalen van kunstenaars en kunstvakdocenten die in de klas komen zijn hartverwarmend: 'De kinderen kijken beter en vinden woorden voor wat ze denken en voelen', zegt Ineke Vries van obs Hiliglo. Dat gun ik elke leerling!

We mogen nog vier jaar door om verschillende perspectieven in het primair en voortgezet onderwijs én de kinderopvang te brengen. De komende jaren staan in het teken van het borgen van de impact.

Cultuuronderwijs leert kinderen te dromen met hun ogen open. Werken als directeur van K&C zet ook mijn verbeeldingskracht aan. Mijn droom is dat alle scholen een kunstvakleerkracht aan het team kunnen toevoegen. Een bron van creativiteit in het team. Hoe fijn zou dat zijn? Dagelijks kinderen de kans geven om zich te verwonderen, zowel binnen- als buitenschools. Laten we de kans grijpen die Nij Begun met Tijd voor Toekomst de komende 30 jaar biedt om dit mogelijk te maken. Samen met de PABO staan we in de startblokken om kunstvakleerkrachten op te leiden.

Ik bedank alle leerkrachten, docenten, schoolleiders, educatiemakers, kunstenaars en overheden voor hun verbeeldingskracht en betrokkenheid. Alleen samen kunnen we onze cultuuronderwijs-dromen werkelijkheid maken.

Marieke Vegt
Directeur Stichting Kunst & Cultuur (K&C)

TIJD VOOR TOEKOMST

DE OPLEIDING VOOR KUNSTVAKLEERKRACHTEN

100 PERSPECTIEVEN OP CULTUUR IN JE ONDERWIJS

Perspectief maakt het verschil – ook in cultuuronderwijs. De St. Willibrordusschool in Pekela keek met een frisse blik naar wat leerlingen nodig hebben om zelfverzekerd en veerkrachtig te zijn. Het resultaat? De Samen 100-doelen, waarin kunst, erfgoed, gezondheid en de omgeving in hun onderwijs zijn verweven.

WELKE IDEEËN
PASSEN BIJ JOUW
SCHOOL?

IN DEZE ZOEKPLAAT ZIJN MEER DAN 60 DOELEN VERSTOPT. SPOT JIJ ZE?

Wij vertellen de geschiedenis van Pekela • Wij voelen ons vrij om vies te worden • Wij sparen voor een groepsdoel • Wij verkopen een eigen product bij onze kraam • Wij organiseren een inzamelingsactie voor een goed doel • Wij bedenken samen een toneelstuk van script tot decor • Wij zingen het schoollied uit volle borst • Wij schrijven een gedicht en dragen het voor • Wij vullen ons kunstportfolio met verschillende technieken • Wij wonen een kerkdienst bij • Wij leren over Nederland waterland • Wij steken de Waddenzee over (deels te voet) • Wij zingen het Groninger volkslied • Wij denken positief over onszelf en onze toekomst • Wij durven werk te presenteren aan de groep • Wij kennen onze fysieke grenzen • Wij leren hoe we ouderen en kwetsbare mensen kunnen helpen • Wij zijn gelukkig en zitten lekker in ons vel • Wij kunnen een conflict oplossen en voor iemand opkomen • Wij zijn weerbaar • Wij geven les • Wij leren hoe we gezonde voedingskeuzes kunnen maken • Wij leren over de kartonhistorie van Pekela en hoe dat nu is • Wij poetsen onze tanden • Wij mogen risico's nemen bij het spelen • Wij zijn bewust van onze carbon footprint en hoe we afval kunnen recycleren • Wij ervaren vriendschap, vertrouwen en respect • Wij presenteren onze hobby's in de klas • Wij kunnen opnoemen waar we dankbaar voor zijn • Wij zijn scheidsrechter bij een wedstrijd • Wij bouwen een vlot • Wij werken in onze moestuin • Wij ontdekken de dinosauriërs • Wij bezoeken een steenfabriek • Wij bouwen een boomhut • Wij ontwerpen een kledingstuk • Wij lopen stage bij een lokale ondernemer • Wij oefenen met programmeren • Wij bouwen een website • Wij maken een stop-motionvideo • Wij leren een vreemde taal • Wij interviewen een oudere • Wij maken onze eigen stamboom • Wij runnen een restaurant voor één dag • Wij maken een uitzending voor radio, tv of podcast • Wij leren een dans • Wij maken samen muziek • Wij koken op vuur met zelfgeplukte ingrediënten • Wij verzorgen een dier • Wij spelen met schaduw • Wie moaken kennis met Grunneger taol • Wij maken kennis met manifesteren en mediteren • Wij proeven streekgerechten • Wij dineren deftig • Wij melken een koe • Wij maken een brood van graan tot bord • Wij durven eten te proeven • Wij leren over gaswinning en aardbevingen • Wij gaan op pad met een boswachter in het Pekelderbos • Wij maken een maaltijd voor onszelf en een ander • Wij leren schaken •

